

ประวัติศาสตร์ของการศึกษาความยากจน : พลวัตเชิงแนวคิดและวิธีวิทยา

ณัฐชวัล โศคาพานิชวงศ์*

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ประเทศไทย

History of Poverty Studies: The Dynamics of Theoretical and Research Methodology

*Nattchawal Pocapanishwong**

Faculty of Liberal Arts, Ubon Ratchathani University, Thailand

Article Info

Review Article

Article History:

Received 8 August 2021

Revised 18 July 2022

Accepted 27 July 2022

คำสำคัญ

ความยากจน

ประวัติศาสตร์ของ

การศึกษาความยากจน

กระบวนการค้นคว้าการศึกษาความยากจน

วิธีวิทยาการศึกษาความยากจน

Keywords:

Poverty,

History of Poverty Studies,

Poverty research paradigm,

Poverty research

methodologies

* Corresponding author

E-mail address:

attamasan@yahoo.com

บทคัดย่อ

บทความนี้ทบทวนสถานภาพความรู้และวิธีวิทยาการศึกษาความยากจนในบริบทสากล เพื่อให้เห็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ กรอบคิดและวิธีการศึกษาความยากจน การศึกษาพบว่า การเปลี่ยนผ่านสู่เศรษฐกิจเสรีนิยมโลกาภิวัตน์ และยุคหลังสมัยใหม่ในช่วงปลายทศวรรษ 1990 นำไปสู่การศึกษาความยากจนที่หลากหลายและข้ามสาขา อย่างไรก็ตาม กรอบคิดแบบปฏิฐานนิยมยังคงมีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายสาธารณะด้านความยากจนทั้งในระดับสากลและในประเทศไทย ตลอดจนยังมีข้อจำกัดของวิธีวิทยาการศึกษาความยากจนในเมือง นอกจากนี้ ผลกระทบจากโควิด 19 ส่งผลให้สถานการณ์ความยากจนรุนแรงมากขึ้น พร้อมทั้งเผยให้เห็นปัญหาเรื่องการเมืองของการลดความเหลื่อมล้ำและความยากจน

Abstract

This article reviews the state of knowledge and methodology of poverty studies in an international context to point out the historical development, conceptual framework, and methods used to study poverty. The study found that the transition to a liberal economy, globalization, and Postmodernism in the late 1990s, have led to various cross-disciplinary approaches to poverty studies. However, positivism still influences public policy formulation on poverty both internationally and in Thailand. Also, the study found that there are still limitations to the methodology for studying urban poverty. In addition, The impact of COVID-19 has resulted in a more severe situation of poverty as well as revealed the political problems of reducing inequality and poverty.

1. บทนำ

การพัฒนาเศรษฐกิจสมัยใหม่และเทคโนโลยีในปัจจุบันเอื้ออำนวยให้มนุษย์ดำรงชีวิตได้อย่างไร้ข้อจำกัดมากขึ้นบนพื้นฐานของความตระหนักรับต่อสิทธิและความเท่าเทียม แต่ในความเป็นจริงคนจำนวนมากยังคงถูกจัดตั้งให้ไร้เสรีภาพในการเข้าถึงความเป็นอยู่ที่ดีเนื่องจากความยากจนและคนจนคือคนกลุ่มแรกที่ต้องแบกรับความอยู่ดีศรีธรรมในโลก (World Relief, 2022, p. 2) ทั้งที่กว่า 1 ศตวรรษมาแล้วการศึกษาความยากจนในต่างประเทศเริ่มต้นขึ้น ขณะที่สังคมไทยปัญหาความยากจนเพิ่งถูกหยิบยกมาศึกษาเมื่อราว 50 ปีมานี้ ทว่าความยากจนยังคงเป็นปัญหาคลาสสิกของประเทศต่างๆ ทั่วโลก โดยเฉพาะหลังการระบาดของโควิด 19 ความยากจนได้กลับมาเป็นปัญหารุนแรงยิ่งแม้แต่ในประเทศที่พัฒนาแล้ว เนื่องจากโรคระบาดส่งผลกระทบต่อกลุ่มเปราะบางเคลื่อนเข้าสู่ความยากจนเกิดเป็น “คนจนใหม่” (new poor) มีมากขึ้นและปัญหาความยากจนได้เร่งอัตราสูงขึ้นอย่างรวดเร็วจนคาดไม่ถึง ดังข้อมูลจากธนาคารโลกเมื่อเดือนมิถุนายน 2021 คาดการณ์ว่าการระบาดใหญ่ครั้งนี้ได้เพิ่มจำนวนคนจนทั่วโลกสูงถึง 97 ล้านคน (World Relief, 2022, p. 3) ก่อให้เกิดคำถามและข้อถกเถียงที่ตึงเครียดมากขึ้นต่อนโยบายรัฐและวิธีคิดในการแก้ปัญหาความยากจน การเหลียวหลังกลับไปตรวจสอบทบทวนประวัติศาสตร์และวิธีวิทยาการศึกษาความยากจนจึงน่าจะเป็นประโยชน์ต่อการตอบคำถามว่าอะไรคือสิ่งที่เราละเลยในการศึกษาความยากจนที่ผ่านมา และยังมีแนวทางใดอีกที่จะทำความเข้าใจความยากจนและแก้ปัญหาความยากจนได้ดียิ่งขึ้น นอกจากนั้นการประมวลและจัดระบบความรู้ในบริบทสากลที่มีอยู่มากมายและค่อนข้างกระจัดกระจายน่าจะเป็นประโยชน์ในการศึกษาและแก้ไขปัญหาความยากจนของไทย บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจพัฒนาการเชิงแนวคิดและวิธีวิทยาการศึกษาความยากจนในบริบทสากลจากอดีตถึงปัจจุบัน เพื่อให้เห็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ความคิดและวิธีวิทยาการศึกษาความยากจนที่เปลี่ยนแปลงอย่างเป็นพลวัต เนื้อหาในบทความแบ่งออกเป็น 6 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่หนึ่ง ประวัติศาสตร์ของการศึกษาความยากจน : พัฒนาการเชิงแนวคิด ส่วนที่สอง กรอบคิดในการศึกษาความยากจน ส่วนที่สาม กระบวนทัศน์ว่าด้วยวิธีวิทยาการศึกษาความยากจน ส่วนที่สี่ พหุวิธีวิทยาการศึกษาความยากจน ส่วนที่ห้า พลวัตความยากจนหลัง COVID-19 กับแนวโน้มการศึกษาความยากจน และส่วนที่หก อภิปรายและข้อเสนอแนะ¹

¹ บทความนี้มุ่งสำรวจวรรณกรรมในต่างประเทศ ดังนั้นการอ้างอิงงานศึกษาของไทยจึงมีอยู่เฉพาะเท่าที่จำเป็นเพื่อขยายความเข้าใจและเพื่อให้พ้องเห็นขอบเขตและภูมิทัศน์การศึกษาความยากจนในสังคมไทย สำหรับเนื้อหาในส่วนที่สี่ พหุวิธีวิทยาการศึกษาความยากจน ผู้เขียนต่อยอดการศึกษาเพิ่มเติมมาจากเนื้อหาบางส่วนในบทความของผู้เขียน เรื่อง “วิธีวิทยาอันหลากหลายเพื่อเข้าถึงคนจน” (2565)

2. ประวัติศาสตร์ของการศึกษาความยากจน : พัฒนาการเชิงแนวคิด

การทบทวนวรรณกรรมของผู้เขียนพบว่าก่อนหน้าการศึกษาความยากจนในบริบทสากลหรือต่างประเทศค่อนข้างถูกผูกขาดครอบงำด้วยกรอบคิดปฏิฐานนิยม กระทั่งการเปลี่ยนผ่านสู่เศรษฐกิจเสรีนิยม โลกาภิวัตน์ และยุคหลังสมัยใหม่ ส่งผลให้นับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1990 เป็นต้นมาเกิดการนำแนวคิดทฤษฎีหลากหลายสาขามาใช้ในการศึกษาความยากจน นำมาซึ่งการวิพากษ์ ตั้งคำถาม และแสวงหาแนวทางการแก้ปัญหาความยากจนใหม่ ๆ การนำเสนอในส่วนนี้จึงแบ่งออกเป็น 2 หัวข้อ ได้แก่ การครอบงำของแนวคิดการศึกษาความยากจนแบบปฏิฐานนิยม และการเปลี่ยนผ่านสู่การศึกษาความยากจนแบบหลังปฏิฐานนิยม เพื่อสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนผ่านแนวทางการศึกษาความยากจนในแต่ละช่วงเวลา

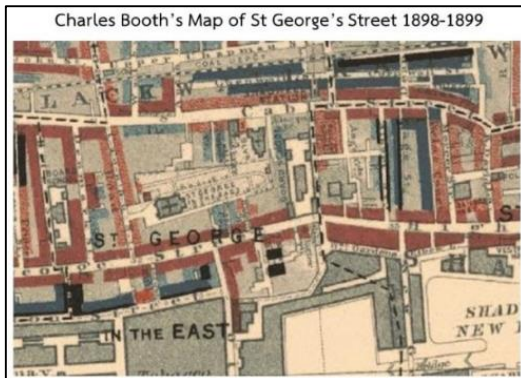
2.1 การครอบงำของแนวคิดการศึกษาความยากจนแบบปฏิฐานนิยม

ย้อนกลับไปในศตวรรษที่ 18 การศึกษาความยากจนผ่านการตรวจสอบด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ถูกคิดค้นโดยชาร์ลส์ บูธ (Charles Booth) ในช่วงปลายทศวรรษ 1880 ผ่านงานศึกษาแผนที่ความยากจนในกรุงลอนดอน (London Poverty Maps) ภายหลังได้รับการตีพิมพ์ในชื่อเรื่อง Charles Booth's London Poverty Maps ในปี 1889 บูธศึกษาคนจนในชุมชนบริเวณถนนเซนตจอร์จ เขาแบ่งคนในพื้นที่ที่ศึกษาออกเป็น 7 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มชนชั้นล่างสุด เป็นกลุ่มคนที่มีพฤติกรรมเลวร้ายหรือกึ่งอาชญากร (Lowest Class: Vicious, Semi-Criminal) กลุ่มคนจนมาก ซึ่งขาดแคลนและมีความต้องการแบบเรื้อรัง (Very Poor: Chronic Want) กลุ่มคนจนทั่วไป มีชีวิตอยู่ด้วยเงินราว 18-21 ชิลลิงต่อสัปดาห์ต่อหนึ่งครอบครัว (Poor: 18s. to 21s. A week) กลุ่มที่อยู่ปะปนกันระหว่างคนที่พออยู่ได้กับคนยากจน (Mixed: Some Comfortable Others Poor) กลุ่มที่อยู่อย่างไม่ลำบากหรือหาเลี้ยงชีพได้ค่อนข้างดี (Fairly Comfortable: Good Ordinary Earnings) กลุ่มชนชั้นกลางซึ่งอยู่อย่างสุขสบาย (Middle Class: Well-to-do) และกลุ่มชนชั้นกลางระดับบนและสูงซึ่งมีความเป็นอยู่มั่งคั่ง (Upper-middle and Upper Classes: Wealthy) (Alcock, 1987, p. 3; Gordon, 2019)²

² แม้ในงานศึกษาที่ ชาร์ลส์ บูธ (Charles Booth) จะไม่ได้ให้คำจำกัดความ “เส้นความยากจน” อย่างชัดเจน แต่เพราะเขาเป็นคนแรกที่นำเกณฑ์รายได้ขั้นต่ำมาเป็นเส้นแบ่งความยากจน ทำให้นักวิชาการส่วนหนึ่งมองว่าบูธเป็นผู้บุกเบิกการนำเส้นความยากจนมาใช้ ขณะที่นักวิชาการอีกส่วนเห็นว่าเส้นความยากจนถูกนำมาใช้ในความหมายที่ชัดเจนเป็นครั้งแรกโดย ซีบอห์ม รานท์รี (Seebom Rowntree) (Alcock, 1987; Gordon, 2019; Nishimwe-Niyimbira, 2016)

ภาพที่ 1

แผนที่ความยากจนในกรุงลอนดอนของชาร์ลส บูธ (Chales Booth's London Poverty Map)

ที่มา : Gordon (2019)

ภาพที่ 2

การวิเคราะห์สาเหตุความยากจนของกลุ่มตัวอย่างในงานศึกษาของชาร์ลส บูธ (Chales Booth's London Poverty Map)

Analysis of Causes of "Great Poverty" (Classes A and B).				
		Per Cent.		Per Cent.
1. Loafers	—	—	60	4
2. Casual work	697	43	878	55 { Questions of employment
3. Irregular work, low pay ...	141	9		
4. Small profits.....	40	3		
5. Drink (husband, or both } husband and wife).....	152	9	231	14 { Questions of habit
6. Drunken or thriftless wife	79	5		
7. Illness or infirmity	170	10		
8. Large family	124	8	441	27 { Questions of circumstance
9. Illness or large family, } combined with irregu- } lar work.....	147	9		
	—	—	1,010	100

Analysis of Causes of "Poverty" (Classes C and D).				
		Per Cent.		Per Cent.
1. Loafers	—	—	—	—
2. Low pay (regular earnings)	503	20	1,608	68 { Questions of employment
3. Irregular earnings	1,052	43		
4. Small profits.....	113	5		
5. Drink (husband, or both } husband and wife).....	167	7	322	13 { Questions of habit
6. Drunken or thriftless wife	155	6		
7. Illness or infirmity	123	5		
8. Large family.....	223	9	476	19 { Questions of circumstance
9. Illness or large family, } combined with irregu- } lar work	130	5		
	—	—	2,406	100

ที่มา : Gordon (2019)

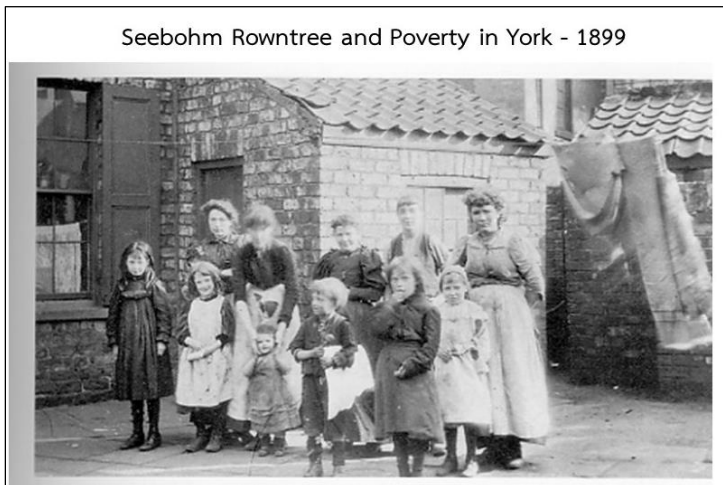
การศึกษาทำให้เห็นว่า ผู้คนในกรุงลอนดอนแบ่งออกได้เป็นสองกลุ่มหลักคือกลุ่มที่มีชีวิตสะดวกสบาย (In Comfort) และกลุ่มที่มีชีวิตยากจน (In Poverty) ซึ่งบรูนิยามความยากจนว่าหมายถึง การใช้ชีวิตท่ามกลางการต่อสู้กับการเข้าถึงสิ่งจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตเพื่อให้ทั้งสองสิ่งมาบรรจบกัน ในขณะที่คนจนมาก ๆ มีชีวิตอยู่ในภาวะของความต้องการแบบเรื้อรัง (Nishimwe-Niyimbanira, 2016, p. 19) แต่เดิมบรูนิยามว่าความยากจนน่าจะเกิดจากการดื่มสุราและพฤติกรรมที่ไม่ดีของปัจเจกบุคคล เช่น การใช้จ่ายสุร่ยสุร่ายและความเกียจคร้าน แต่เขากลับต้องประหลาดใจที่พบว่าสาเหตุหลักของความยากจนคือการได้รับค่าจ้างต่ำ งานที่ไม่เหมือนกับงานปกติทั่วไป (เช่น รูปแบบการจ้าง ลักษณะงาน ความมั่นคงของงาน) และการว่างงาน รวมทั้งส่วนใหญ่ของคนยากจนที่สุดยังกระจุกตัวอยู่ในบริเวณเดียวกัน แสดงให้เห็นการแบ่งชั้นของคนจนออกจากกลุ่มคนอื่น ๆ อย่างชัดเจน (Gordon, 2019)

จากนั้นในอีก 10 ปีถัดมา แนวความคิดของชาร์ส บรูว์ได้รับการต่อยอดโดยซีบอห์ม รราวน์ทรี (Seeböhm Rowntree) ที่ศึกษาความยากจนในบ้านเกิดของตนอยู่ที่เมือง York ในประเทศอังกฤษในปี ค.ศ. 1899 โดยใช้อาสาสมัครทำการสัมภาษณ์ครัวเรือน จำนวน 11,560 คน ในระยะเวลา 6 เดือน ข้อมูลที่เก็บรวบรวม ได้แก่ สภาพที่อยู่อาศัย ค่าเช่า และการจ้างงาน รราวน์ทรีได้สร้างเส้นความยากจนขึ้นบนพื้นฐานของค่าใช้จ่ายด้านอาหารที่ให้พลังงาน 3,478 แคลลอรี่ต่อคนต่อวันบวกกับค่าใช้จ่ายสำหรับเสื้อผ้าและค่าเช่าเพลิงที่ต้องใช้ โดยนำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์ด้วยตารางและกราฟ งานศึกษาของเขาได้รับการตีพิมพ์ในชื่อ *Poverty: A Study of Town Life* ในปี ค.ศ. 1901 หนังสือเล่มนี้ได้รับการกล่าวถึงว่าเป็นงานศึกษาความยากจนเรื่องแรกที่ใช้วิธีการศึกษาเชิงประจักษ์แบบกึ่งวิทยาศาสตร์ (Quasi-Scientific Empirical Study) โดยรราวน์ทรีนำวิธีการนี้มาใช้ในการนิยามความจำเป็นพื้นฐานของการดำรงชีวิต เป็นที่มาของการสร้างมาตรวัดความยากจนที่เขาเรียกว่า **“เส้นของความยากจน” (Line of Poverty)** ซึ่งอยู่บนฐานการคาดคะเนความต้องการพื้นฐานด้านโภชนาการ เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม เครื่องใช้ในครัวเรือน เชื้อเพลิงและที่พักอาศัย

ในงานศึกษานี้รราวน์ทรีแบ่งความยากจนออกเป็นสองประเภท ได้แก่ ความยากจนปฐมภูมิ (Primary Poverty) หมายถึง ครัวเรือนที่อยู่ต่ำกว่าระดับเส้นของความยากจน มีรายได้ไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิตทางกายภาพ และความยากจนทุติยภูมิ (Secondary Poverty) หมายถึง ครัวเรือนที่อยู่สูงกว่าเส้นของความยากจน มีรายได้เพียงพอต่อการดำรงชีวิตทางกายภาพ แต่ยังคงมีคุณภาพชีวิตที่ไม่ดี งานศึกษาของรราวน์ทรีได้กลายเป็นแรงบันดาลใจให้กับงานศึกษาจำนวนมากหลังจากนั้นและมีอิทธิพลอย่างมากและอย่างกว้างขวางต่อการกำหนดนโยบายสาธารณะ เนื่องจากผลการศึกษานี้แสดงให้เห็นว่าความยากจนจำนวนมากเป็นปัญหาเชิงโครงสร้าง (Gordon, 2019; Haughton & Khandker, 2009, p. xvii; Nishimwe-Niyimbanira, 2016, p. 20)

ภาพที่ 3

ชุมชนแออัดในเมือง York ในงานศึกษาของซีบอห์ม ราวน์ทรี

ที่มา : Gordon (2019)

แม้งานศึกษาของราวน์ทรีจะเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการพัฒนาทฤษฎี วิธีวิทยาและความรู้เชิงประจักษ์ตามมามากมาย อย่างไรก็ตาม ดังจะพบว่านักวิจัยด้านความยากจนในยุคต้นๆ โดยเฉพาะในช่วง 40 ปีต่อจากนั้นส่วนใหญ่ยังคงมุ่งเน้นการวัดความยากจนแบบสัมบูรณ์โดยเชื่อมโยงกับมิติทางกายภาพแทบทั้งสิ้น ข้อจำกัดของการวัดความยากจนแบบสัมบูรณ์คือการใช้มาตรวัดแบบเดียวกันหมด ส่งผลให้ความแตกต่างหลากหลายของมนุษย์หรือของครัวเรือนตามเงื่อนไขและสภาพแวดล้อมถูกละเลยไป (Nishimwe-Niyimbanira, 2016, p. 20) กระทั่งกว่า 1 ทศวรรษที่ผ่านมาจึงเริ่มมีการนำแนวทางและกรอบคิดความยากจนแบบอื่นเข้ามาผสมผสาน อาทิ แนวคิดความจำเป็นขั้นพื้นฐาน มิติด้านศักยภาพ การพัฒนาความเป็นมนุษย์ ซึ่งกว้างขวางกว่าเรื่องราวได้และความต้องการทางกายภาพ

เริ่มจากในทศวรรษ 1950-1960 ปีเตอร์ ทาวน์เซนด์ (Peter Townsend) ได้เสนอแนวคิดการกีดกันเชิงสัมพัทธ์ (**Relative Deprivation**) มองว่าความร่ำรวยหรือยากจน ขึ้นกับการได้รับการแบ่งปันทรัพยากรในสังคมซึ่งไม่ใช่เพียงแค่มิติทางกายภาพ แต่รวมถึงมิติทางสังคมที่ส่งผลต่อมาตรฐานการดำรงชีวิตที่ดี (Townsend, 1962, p. 225 as cited in Nishimwe-Niyimbanira, 2016, p. 21) ภาวะยากจนจึงหมายถึงการที่ปัจเจกบุคคล ครอบครัวหรือกลุ่มประชากรนั้นๆ ไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรในระดับที่จำเป็น เช่น อาหาร การมีส่วนร่วมทางสังคม ความเป็นอยู่และสิ่งอำนวยความสะดวก โดยทรัพยากรที่คนจนได้รับมักต่ำกว่าที่บุคคลหรือครอบครัวทั่วไปได้รับโดยเฉลี่ย ส่งผลให้พวกเขาถูกกีดกันออกจากรูปแบบการใช้ชีวิตและกิจกรรมทั่วไปในสังคม (Townsend, 1979, p. 31) ความยากจนจึงเป็นการกีดกันเชิงสัมพัทธ์

และไม่ใช่ภาวะที่สัมบูรณ์ (Poverty is a relative deprivation and not an absolute state) นอกจากนั้นแบบแผนการใช้จ่ายของคนจนยังถูกกำหนดโดยรูปแบบพฤติกรรมที่ยอมรับกันในชุมชนที่พวกเขาอาศัยอยู่ บริบททางสังคมจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่มีส่วนกำหนดพฤติกรรมการใช้จ่ายของคนจน (Townsend, 1954)³

แนวคิดของทาวน์เซนด์ได้รับการพัฒนาต่อจนเป็นที่ยอมรับและถูกนำมาใช้โดยองค์กรนานาชาติมาเป็นลำดับ โดยในทศวรรษ 1970 สถาบันด้านการศึกษาการพัฒนา (Institute of Development Studies) และธนาคารโลก (World Bank) ได้ร่วมกันจัดทำและตีพิมพ์รายงานระหว่างประเทศ เรื่อง “การกระจายความมั่งคั่ง (Redistribution with Growth) โดยเน้นหนักประเด็นความไม่เท่าเทียมทางสังคม มีการกล่าวถึงมิติและสาเหตุของความยากจนและนับเป็นครั้งแรกที่รายงานระหว่างประเทศมีการระบุจำนวนผู้คนที่มีความยากจน (Ridell, 2004, p. 2 as cited in Nishimwe-Niyimbanira, 2016, p. 23) จากนั้น ILO (1976, as cited in Nishimwe-Niyimbanira, 2016) ได้นำแนวคิดนี้ไปพัฒนาต่อยอดและกลายเป็นหนึ่งในรายการๆ ที่เสนอแนวคิดความจำเป็นขั้นพื้นฐาน (Basic Needs Approach) โดยมองว่า นอกเหนือจากความต้องการทางวัตถุของปัจเจกบุคคลเพื่อความอยู่รอดทางกายภาพแล้ว ควรที่จะรวมเอาสิ่งอำนวยความสะดวกและบริการที่จำเป็นเข้าไปในคำจำกัดความของความยากจนด้วย อย่างไรก็ตามในช่วงต้นทศวรรษ 1980 ผู้มีอำนาจกำหนดนโยบายส่วนใหญ่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับความจำเป็นพื้นฐาน แต่หันมาให้ความสำคัญกับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเช่นเดียวกับการพัฒนาในยุคทศวรรษ 1950 และ 1960 ความยากจนจึงถูกมองเป็นอุปสรรคขัดขวางการพัฒนาเศรษฐกิจ (Nishimwe-Niyimbanira, 2016, pp. 23-24)

เมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 1990 ปัญหาความยากจนได้รับความสนใจอย่างจริงจังและกว้างขวางจากนานาชาติ เกิดกระบวนการทบทวนทางเลือกในการทำความเข้าใจความยากจน มีการพัฒนาและนำเสนอแนวทางการพัฒนาเชิงนโยบายและยุทธศาสตร์ที่หลากหลาย โดยในปี ค.ศ.1990 UNDP ได้จัดทำรายงานประจำปีเรื่องการพัฒนาคน (Human Development Report: HDR) รายงานฉบับนี้มีการนำเสนอดัชนีความยากจนหลายมิติ (Multidimensional Poverty Index: MPI) พัฒนาโดยโครงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และแก้ไขความยากจนแห่งมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด (Oxford Poverty and Human Development Initiative – OPHI) (Eva, 2020, pp. 3-4) โดยนำแนวคิดความจำเป็นขั้นพื้นฐานและการพัฒนาศักยภาพมนุษย์มาใช้ มองว่าแม้การเข้าถึงการมีรายได้จะเป็นหนทางหนึ่งในการพัฒนาคน แต่ก็ไม่ควรถูกนำมาเป็นภาพรวมทั้งหมด

³ งานศึกษาอีกเล่มหนึ่งของ Townsend (1979) เรื่อง Poverty in the United Kingdom นำเสนอแนวคิดความยากจนที่ได้รับความสนใจในยุคนั้นและให้รายละเอียดการวิเคราะห์ความยากจนโดยใช้แนวคิดการกีดกันทางสังคมของเขาได้อย่างชัดเจน

เพราะสิ่งสำคัญที่สุดคือการมีชีวิตที่ยืนยาว การมีสุขภาพดี การได้รับการศึกษา และการเข้าถึงทรัพยากรที่จำเป็นสำหรับมาตรฐานการดำรงชีวิตที่ดี⁴

รายงานเรื่องการพัฒนามนุษย์ (HDR) มีส่วนสนับสนุนให้เกิดการทำความเข้าใจความยากจนอย่างรอบด้าน โดยเฉพาะการยอมรับว่าปัญหาความยากจนมีหลายมิติและกว้างขวางเกินกว่าที่จะวัดจากรายได้เพียงอย่างเดียว ส่งผลให้การประชุมสุดยอดระดับโลกว่าด้วยการพัฒนาสังคม (World Summit for Social Development) ในปี ค.ศ. 1995 องค์การสหประชาชาติ (UN) ได้ประกาศอย่างเป็นทางการเป็นครั้งแรกว่าความยากจนสะท้อนผ่านในหลากหลายลักษณะที่มากกว่าเรื่องเศรษฐกิจ เช่น ความอดอยากขาดแคลน ความเจ็บป่วย สุขอนามัย การเข้าถึงการศึกษาและบริการต่าง ๆ การไร้ที่อยู่อาศัย การอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ไม่ปลอดภัย การถูกเลือกปฏิบัติ และการถูกกีดกันทางสังคมและวัฒนธรรม เพศ อายุ อาชีพ สถานภาพ และเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์ จากนั้นในปี ค.ศ.1997 UNDP ได้นำ HDR ไปพัฒนาเป็นตัวชี้วัดการพัฒนามนุษย์ (Human Development Index: HDI) โดยให้ความสำคัญกับการพิจารณามิติอื่น ๆ ของความยากจนเพิ่มขึ้น เช่น การถูกกีดกันในประเทศกำลังพัฒนาและประเทศในกลุ่ม OECD (Eva, 2020, p. 1; Nishimwe-Niyimbaira, 2016, pp. 24-25)

ปี ค.ศ. 2001 องค์การเพื่อความร่วมมือและการพัฒนาทางเศรษฐกิจ (Organization for Economic Co-operation and Development: OECD) ยังได้จัดพิมพ์คู่มือลดความยากจนโดยนำกรอบคิดความยากจนหลายมิติมาใช้ โดยแบ่งความยากจนออกเป็น 2 ประเภท คือ

- 1) ความยากจนแบบสัมบูรณ์ (Absolute Poverty) หมายถึง ภาวะที่ผู้คนขาดแคลนสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐาน โดยพิจารณาว่าใครบ้างที่อยู่ต่ำกว่าเส้นความยากจน (Poverty Line)
- 2) ความยากจนแบบสัมพัทธ์ (Relative Poverty) หมายถึง ภาวะที่ผู้คนมีวิถีชีวิตและรายได้ต่ำกว่ามาตรฐานการดำรงชีวิตทั่วไป เป็นนิยามที่ไม่ได้ใช้การเปรียบเทียบกับเส้นความยากจนซึ่งมีลักษณะตายตัว แต่วัดจากการเปรียบเทียบกับประชากรกลุ่มอื่น ๆ (Eva, 2020, pp. 1-3)

รวมทั้งในปี 2000 นานาชาติได้ร่วมกันประกาศเป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษ (Millennium Development Goals: MDGs) โดยกำหนดเป้าหมาย 8 ประการในการขจัดความยากจนให้หมดสิ้นภายในปี 2015 อย่างไรก็ตาม MDGs ได้รับการวิจารณ์ว่าขาดเกณฑ์ประเมินที่เหมาะสมและการบรรลุเป้าหมายอาจเป็นไปได้โดยไม่สมดุล ตัวอย่างเช่น การนิยามความยากจนเป็นเพียงเรื่องของรายได้โดยมุ่งเน้นการพัฒนาความเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างสูงสุดนั้นไม่เพียงพอที่จะขจัดความยากจน หากแต่การเติบโตทางเศรษฐกิจต้องเป็นประโยชน์ต่อคนจนด้วย (“Pro-Poor

⁴ ปัจจุบันตัวชี้วัดความยากจนหลายมิติ (Multidimensional Poverty Index: MPI) แบ่งออกเป็น 3 ด้าน คือ ด้านสุขภาพ การศึกษา และคุณภาพชีวิต รวม 10 ตัวชี้วัด ได้แก่ ภาวะโภชนาการ อัตราการเสียชีวิตของเด็ก จำนวนปีที่ได้รับการศึกษา อัตราการศึกษา การเข้าถึงเชื้อเพลิง สุขอนามัย น้ำดื่ม ไฟฟ้า ที่อยู่อาศัย และทรัพย์สิน (OPHI & UNDP, 2020)

Growth”) ซึ่งต้องการยุทธศาสตร์เฉพาะสำหรับคนจน ทำให้เกิดคำถามว่าการขจัดความยากจนด้วยการทำให้ไม่มีผู้มีรายได้น้อยกว่าเส้นความยากจนจะสามารถยุติความยากจนได้จริงหรือไม่ ทั้งที่ในความจริงคนจนต้องเผชิญกับความทุกข์จากการเสียเปรียบด้านต่าง ๆ เช่น ปัญหาภาวะโภชนาการ ขาดสุขอนามัย การขาดแคลนไฟฟ้าและการเข้าถึงการศึกษา โดยเหตุนี้แนวคิดความยากจนหลายมิติ (Multidimensional Poverty Index: MPI) จึงถูกนำกลับมาใช้ใหม่ในยุคหลังการพัฒนาแห่งสหประชาชาติตั้งแต่ทศวรรษ 2015 เป็นต้นมา (Nishimwe-Niyimbanira, 2016, pp. 25-26)

การเปลี่ยนผ่านสู่การศึกษาความยากจนแบบหลังปฏิฐานนิยม

นับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1990 แม้ความยากจนจะได้รับการทำความเข้าใจในแง่มุมที่หลากหลายมากขึ้นกว่าเพียงเรื่องรายได้และสภาพทางกายภาพ ทำให้การวัดเส้นความยากจนถูกลดความสำคัญลงไป อย่างไรก็ตาม แนวทางการศึกษาความยากจนที่มีอยู่ไม่ว่าจะเป็นความจำเป็นขั้นพื้นฐาน ดัชนีความยากจนหลายมิติ และตัวชี้วัดการพัฒนามนุษย์ ล้วนแล้วเป็นกระบวนการลดรูปความยากจนให้เป็นสิ่งที่วัดได้ตามกรอบคิดปฏิฐานนิยม ซึ่งอาจไม่ได้สามารถสะท้อนความเป็นจริงของความยากจนได้ทั้งหมดอยู่ดี การทบทวนวรรณกรรมของผู้เขียนพบว่าการเปลี่ยนผ่านสู่เศรษฐกิจเสรีนิยม (Liberal Economy) โลกาภิวัตน์ (Globalization) และยุคหลังสมัยใหม่ (Postmodernity) ส่งผลให้หลายทศวรรษหลังเกิดแนวคิดการศึกษาความยากจนที่แตกต่างไปจากเดิม โดยเฉพาะการนำแนวคิดทฤษฎีจากหลากหลายสาขา อาทิ เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มาอธิบายความยากจนและประสบการณ์ที่คนจนเผชิญ

Davis and Sanchez-Martinez (2014) วิเคราะห์ว่าแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ที่นำมาใช้อธิบายความยากจนมีอยู่ 5 แนวทาง คือ (1) ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์คลาสสิก (Classical Economic Theory) มองว่าความยากจนเป็นปัญหาที่มาจากปัจจัยส่วนบุคคล (2) ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์เสรีนิยมกระแสหลัก (Neoclassical Economic Theory) มองปัญหาความยากจนว่าเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของระบบตลาดซึ่งอยู่เหนือการควบคุมของปัจเจกบุคคล (3) ทฤษฎีเคนส์และเสรีนิยมใหม่ (Keynesian/Liberal Theory) มองว่าความยากจนเกิดขึ้นโดยความไม่สมัครใจของปัจเจกบุคคลและเป็นผลจากการว่างงาน รัฐและตลาดจึงต้องเข้าไปแก้ปัญหาในส่วนนี้ (4) ทฤษฎีมาร์กซิสต์และแนวสุดขั้ว (Marxist/Radical Theory) เห็นว่าการเลือกปฏิบัติทางชนชั้นและกลุ่มทางสังคมเป็นสาเหตุหลักที่นำมาสู่ความยากจน (5) ทฤษฎีการกีดกันทางสังคมและทุนทางสังคม (Social Exclusion and Social Capital Theory) มองว่าการถูกกีดกันบทบาททางสังคมและปัจจัยทางเศรษฐกิจเป็นรากเหง้าที่ก่อให้เกิดความยากจน

ในมุมมองของนักรัฐศาสตร์ Brady (2019) แบ่งทฤษฎีความยากจนออกเป็น 3 แบบ คือ ทฤษฎีพฤติกรรมอธิบายว่าความยากจนเป็นผลจากพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลที่เกี่ยวข้องกับแรงจูงใจและวัฒนธรรม ทฤษฎีโครงสร้างอธิบายความยากจนในบริบทประชากรและตลาด

แรงงานที่เป็นสาเหตุของพฤติกรรมและความยากจน และทฤษฎีการเมืองอธิบายว่าอำนาจและสถาบันก่อให้เกิดนโยบายที่นำไปสู่ปัญหาความยากจน Brady เห็นว่าการทำความเข้าใจจากมุมมองทางเศรษฐศาสตร์ค่อนข้างละเอียดการอธิบายลักษณะและสาเหตุของความยากจน และเสนอให้นำแนวคิดที่หลากหลายทั้งทางเศรษฐศาสตร์และสังคมวิทยามาใช้ร่วมกัน ขณะที่ Shildrick and Rucell (2015) นักสังคมวิทยาเห็นว่า แม้การศึกษาความยากจนของนักสังคมวิทยาจะเริ่มมีมาตั้งแต่ทศวรรษ 1960 แต่ตลอดระยะที่ผ่านมาถูกครอบงำโดยนักเศรษฐศาสตร์ ซึ่งกรอบคิดที่นักสังคมวิทยานำมาศึกษามีพัฒนาการและการคลี่คลายตามสภาพสังคมการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ ระยะแรกนักสังคมวิทยาได้รับอิทธิพลจากแนวคิดโครงสร้างหน้าที่ความยากจนจึงถูกอธิบายในแง่ที่เป็นความพฤติกรรมเบี่ยงเบนของปัจเจกบุคคลและก่อให้เกิดการตีตราแปะป้ายต่อคนจน⁵ จากนั้นวัฒนธรรมบริโภคนิยมก่อให้เกิดคำอธิบายความยากจนจากแง่มุมด้านวัฒนธรรมและชนชั้น ขณะที่การทำงานในระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมส่งผลให้คนจนเปลี่ยนสภาพจากชนชั้นกรรมาชีพมาสู่ชนชั้นเปราะบาง (From The Proletariat To The Precariat) ที่เป็นปัญหาซับซ้อนกว่าเดิม

3. กรอบคิดในการศึกษาความยากจน

การสำรวจวรรณกรรมของผู้เขียนพบว่าในช่วง 2 ทศวรรษมานี้ การศึกษาความยากจนไม่ได้ถูกครอบงำผูกขาดจากแนวคิดปฏิฐานนิยมมากเท่าเดิม มีการนำกรอบคิดอื่นๆ มาอธิบายความยากจนในมิติที่หลากหลาย ซับซ้อนและลึกซึ้งมากขึ้น โดยเฉพาะการวิเคราะห์ปัญหาเชิงโครงสร้าง การวิพากษ์ความรู้ อำนาจ และวาทกรรมเดิมที่มีมาก่อนหน้า (Deconstruct/Reconstruct) และการเปลี่ยนคำอธิบายจากคนจนผู้ถูกกระทำมาเป็นผู้กระทำการ (Structural-Agency) ในภาพรวมพบว่ากรอบคิดที่นำมาใช้อธิบายความยากจนในปัจจุบันแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ คือ เศรษฐศาสตร์การเมือง เศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ และหลังสมัยใหม่

⁵ ตัวอย่างเช่น Oscar Lewis (1965 as cited in Davis & Sanchez-Martinez, 2014, p. 20) เสนอว่าความยากจนเป็นปัญหาที่เกิดจากพฤติกรรม ความบกพร่องทางศีลธรรม และวัฒนธรรมการพึ่งพาคนอื่นของคนจน เช่น การติดเหล้า อบายมุข ความเกียจคร้าน และการรอรับความช่วยเหลือมากกว่าที่จะต่อสู้ดิ้นรนด้วยตนเอง หรือที่เรียกว่า “วัฒนธรรม (ย่อย) ของความยากจน” (Culture of Poverty/Sub Culture of Poverty) แม้ต่อมานักสังคมวิทยาส่วนใหญ่จะเสนอว่าความยากจนไม่ใช่เรื่องของปัจเจกบุคคล หากแต่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของการกระจายโอกาสและทรัพยากร ทว่าแนวคิดนี้ได้กลายเป็นที่แพร่หลายและก่อให้เกิดภาพรับรู้ตีตราต่อคนจนแม้กระทั่งปัจจุบัน (Shildrick & Rucell, 2015)

3.1 กรอบคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง (Political Economy)

การนำกรอบคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองมาอธิบายความยากจนพบว่าแบ่งได้เป็นสองกลุ่ม กลุ่มแรก ให้ความสนใจปัญหาความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างที่ส่งผลต่อความยากจน ส่วนกลุ่มหลัง นำเสนอกระบวนการที่คนจนถูกขูดรีดในระบบทุนนิยม

กลุ่มที่หนึ่ง นำเสนอความเหลื่อมล้ำที่ส่งผลต่อความยากจนเชิงโครงสร้าง มองว่าความยากจนเป็นผลมาจากโครงสร้างทางสังคมที่ไม่เท่าเทียมในระบบทุนนิยม ทั้งในแง่ชนชั้น แรงงาน การพัฒนาเมือง และอำนาจในการกำหนดนโยบายของชนชั้นนำ ตัวอย่างเช่น ในสหรัฐอเมริกาเกิดแนวทางใหม่ๆ ในการศึกษาความยากจนที่เชื่อมโยงความยากจนหลายมิติกับการกีดกันทางสังคม ตลอดจนความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างผู้ได้รับประโยชน์และผู้เสียประโยชน์ เช่น การแสวงหาประโยชน์จากคนจน การกีดกันเลือกปฏิบัติ ความรุนแรง การกระจายทรัพยากร ฯลฯ แนวทางการวิจัยความยากจนแบบใหม่ยังตระหนักถึงความยุติธรรม ศักดิ์ศรี ความเป็นมนุษย์และการทำงานเชิงสาธารณะ เช่น การบันทึกชีวิตของคนจนที่จำนวนมากมักถูกทำให้มองไม่เห็นหรือไม่อยู่ในความรับรู้จากสังคม แนวคิดนี้มีส่วนเปลี่ยนแปลงแนวทางการวิจัยเชิงประจักษ์และนโยบายเชิงนโยบาย (Desmond & Western, 2018)

ในบริบทของอังกฤษพบว่าประวัติศาสตร์สังคมแต่ละยุคสมัย เช่น การปฏิวัติอุตสาหกรรม และการปฏิวัติทางการเมืองในยุโรปส่งผลต่อการกำหนดนโยบายและการแก้ปัญหาความยากจนที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย การศึกษาทางเศรษฐศาสตร์การเมืองมองว่าปัญหาความยากจนมีความเชื่อมโยงกับแนวคิดทางสังคมศาสตร์อื่นๆ เช่น ความยุติธรรม (Justice) สวัสดิการนิยม (Welfarism) ชนชั้น (Class) ความเหลื่อมล้ำ (Inequality) สตรีนิยม (Feminism) ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ (Growth Economic) การกลายเป็นเมือง (Urbanization) มุมมองแบบมหภาคและจุลภาค (Macro-Micro) เป็นต้น (Ravallion, 2016) ตัวอย่างเช่น งานศึกษาของ Martine et al. (2008) วิพากษ์แนวคิดการพัฒนาเมืองที่ส่งผลต่อความยากจน เช่น ความเข้าใจว่าการอพยพเข้ามาของคนชนบทเป็นสาเหตุของปัญหาความยากจนในเมือง ทั้งที่จริงแล้วการกลายเป็นคนจนเมืองเกิดจากโครงสร้างการพัฒนาที่ไม่เอื้อประโยชน์ต่อคนทุกกลุ่มอย่างเท่าเทียม นอกจากนั้นคนจนเมืองไม่ใช่คนส่วนน้อย (Minority) หากแต่เป็นคนส่วนใหญ่ (Majority) ที่ไม่ค่อยถูกมองเห็นจากโครงสร้างการพัฒนาและการกำหนดนโยบายของชนชั้นนำ ไปจนถึงความเข้าใจที่ว่าคนจนในเมืองคือภาระที่ฉุดรั้งการพัฒนาเศรษฐกิจของเมือง ทั้งที่ในความเป็นจริงคนจนเมืองคือผู้โอบอุ้มเศรษฐกิจของเมืองจากการเป็นแรงงานและผู้บริโภค⁶

⁶ ตัวอย่างงานศึกษาของไทย เช่น ณรงค์ เพชรประเสริฐ และคณะ (2546) ศึกษาคนจนหลากหลายทั้งในเมืองและชนบท ทั้งที่อยู่ในภาคแรงงานอิสระ แรงงานในภาคอุตสาหกรรม เกษตรกร และคนจน/คนด้อยโอกาสอื่นๆ โดยจำแนกความยากจนเป็นออก 4 แบบ คือ จนทรัพย์สิน จนสิทธิ์และโอกาส จนอำนาจ และจนศักดิ์ศรี

กลุ่มที่สอง นำเสนอกระบวนการที่คนจนถูกขูดรีดในระบบทุนนิยม ส่วนใหญ่ เป็นการศึกษา “ต้นทุนหรือราคาของความยากจน” (The Poverty Premium) ซึ่งหมายถึง กระบวนการที่คนจนถูกขูดรีดกำไรส่วนเกินจากการผลิตและการบริโภคในชีวิตประจำวัน ส่งผลให้พวกเขามีต้นทุนหรือราคาที่ต้องจ่ายเพื่อการดำรงชีวิตสูงกว่าคนทั่วไป (The Premium Costs) คนจนจึงถูกซ้ำเติมและดำรงชีวิตได้ยากขึ้นไปอีก มุมมองนี้ได้รับความสนใจมากโดยเฉพาะใน อังกฤษ คำว่า The Poverty Premium ถูกนำมาใช้เป็นครั้งแรกในทศวรรษ 1960 โดย Caplovitz (1963, as cited in Davies et al., 2016) นักสังคมวิทยาชาวอเมริกันที่ศึกษา เรื่อง “The Poor Pay More: Consumer Practices of Low-Income Families” ซึ่งเขานิยามว่า “Poverty Premium” หมายถึง การที่คนจนต้องจ่ายเงินเพื่อให้ได้มาซึ่งสินค้าและบริการในราคาที่แพงกว่าคนที่ไม่ยากจน ในอังกฤษการศึกษาประเด็นนี้ได้รับความสนใจมาตั้งแต่ปี 2007 เนื่องมาจากการเผยแพร่รายงานวิจัย ของ Save The Children and The Family Welfare Association (2007, as cited in Davies et al., 2016) ระบุว่าคนจนมีต้นทุนที่ต้องจ่ายในส่วนนี้มากกว่า 1,000 ปอนด์ต่อปีซึ่งถือเป็นตัวเลขที่สูงมาก (และยังคงเพิ่มสูงขึ้นในทุกๆ ปี) (Davies et al., 2016, p. 13)

การสำรวจของผู้เขียนพบว่าประเด็นที่มีการศึกษาเกี่ยวกับ Poverty Premium เช่น อะไรที่คนจนต้องจ่ายแพงกว่าคนทั่วไป สาเหตุที่ทำให้คนจนต้องจ่ายแพงกว่า การวัดต้นทุนที่คนจนต้องจ่ายแพงกว่าจะวัดอย่างไร ความรู้สึกของคนจนต่อประสบการณ์เช่นนี้ การจ่ายแพงกว่าส่งผลกระทบต่ออย่างไรบ้างต่อคนจน วิธีการอย่างไรที่คนจนจะสามารถหลีกเลี่ยงจากภาวะเช่นนี้ และแนวทางแก้ไขปัญหาเชิงนโยบายจะทำได้อย่างไรบ้าง เป็นต้น ตัวอย่างเช่น งานศึกษาของ Bevan Foundation (2009), Perry (2010), Toynbee Hall (2014), Davies et al. (2016), Davidson et al. (2016), Corfe and Keohane (2018), Whitham (2018), Davies and Trend (2020) เป็นต้น

3.2 กรอบคิดเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ (Neo-liberalism Economy)

งานศึกษาแนวทางนี้ไม่ได้ปฏิเสธตรรกะของระบบทุนนิยมและเสรีนิยมใหม่ หากแต่ให้ความสำคัญกับวิธีการที่จะช่วยให้คนจนสามารถแข่งขันหรืออยู่รอดได้ในสายพานเศรษฐกิจ โดยหันมาออกแบบสถาบันการเงินที่คนจนสามารถเข้าถึงได้ เพื่อลดข้อจำกัดของความเหลื่อมล้ำในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ไม่เอื้อต่อคนจนซึ่งไม่มีทุน ส่วนมากเป็นงานศึกษาของนักเศรษฐศาสตร์ที่ทำความเข้าใจเศรษฐกิจครัวเรือนของคนจนและนำมาออกแบบสวัสดิการการเงินฐานรากหรือไมโครไฟแนนซ์ (Microfinance) ที่สอดคล้องกับเงื่อนไขวิถีชีวิตของคนจนและผู้มีรายได้น้อย โดยเชื่อว่าการกระจายโอกาสในการเข้าถึงแหล่งสินเชื่อและการออมจะช่วยให้คนจนลืมตาอ้าปากและสามารถหลุดพ้นจากความยากจนด้วยตนเอง แนวคิดนี้ได้รับการบุกเบิกโดย Muhammad Yunus ในปี 1977 กระทั่งทศวรรษ 1990 แนวคิดนี้จึงเป็นที่แพร่หลายและถูกนำไปปรับใช้โดยองค์กรสากลระดับโลก เช่น World Bank, UNDP, องค์กรพัฒนาเอกชน

และนักวิชาการในนานาประเทศที่ทำงานเกี่ยวข้องกับคนจนและการพัฒนาชนบท (รวมถึงเป็นต้นแบบให้กับกลุ่มออมทรัพย์และธนาคารหมู่บ้านของไทย แต่ในเชิงหลักการและกระบวนการพัฒนาถูกปรับเปลี่ยนจนแตกต่างออกไปมาก)⁷

งานศึกษาอื่นๆ ที่นำเสนอแนวคิดในทางเดียวกันนี้ เช่น Rutherford and Arora (2009) เสนอว่าการทำความเข้าใจการจัดการเงินของคนจนจะช่วยให้เข้าใจเงื่อนไขที่คนจนถูกผลักเข้าสู่วงจรความยากจนและนำเสนอกรณีศึกษาไมโครไฟแนนซ์ที่หลากหลายสำหรับคนจนในพื้นที่ต่างๆ ทั้งในทวีปเอเชีย แอฟริกา และอเมริกาใต้ ขณะที่ Collins et al. (2009) ศึกษาการบริหารจัดการเงินของคนจนในกลุ่มชนชั้นล่างสุดที่มีชีวิตอยู่ด้วยเงินจำนวนน้อยกว่าสองดอลลาร์ต่อวันต่อคน ทำให้เห็นถึงวิธีการที่ครัวเรือนยากจนพยายามจัดการเงินที่มีอยู่อันน้อยนิดเพื่อสนับสนุนให้ตัวเองมีชีวิตได้อย่างดีที่สุด บนเงื่อนไขของการไม่สามารถเข้าถึงแหล่งสินเชื่อ ความไม่มั่นคงและขาดสวัสดิการทำให้คนจนมีชีวิตอยู่บนความเสี่ยงตลอดเวลา นอกจากนั้น Banerjee and Duflo (2011) ศึกษาชีวิตทางเศรษฐกิจของคนจนเพื่อเข้าใจว่าคนจนสามารถทำอะไรได้บ้าง อุปสรรคของคนจนอยู่ที่ไหนและจะก้าวข้ามไปได้อย่างไร กลไกตลาดและสถาบันมีผลต่อคนจนอย่างไร วิธีใดบ้างที่คนจนจะช่วยยกระดับตัวเองได้ เป็นต้น⁸

3.3 กรอบคิดหลังสมัยใหม่ (Postmodernism)

ส่วนใหญ่เป็นงานศึกษาที่ย้อนกลับไปวิพากษ์ถอดรื้อนิยามและแนวคิดความยากจน การแก้ปัญหาความยากจน วาทกรรม ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และพลวัตการพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับความยากจน อาทิ Sodha and Bradley (2010) เสนอว่าความยากจนเป็นสิ่งที่เลื่อนไหล มีความคลุมเครือในตัวเอง อีกทั้งยังมีปัจจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น การเมืองที่ส่งผลต่อการนิยามความยากจนในช่วงเวลาต่างๆ กัน เราจึงไม่อาจนิยามหรือให้จำกัดความความยากจนในแบบที่เป็นสากล ส่วน Yapa (1996) เสนอว่าความขาดแคลน (Scarcity) เป็นสิ่งที่ถูกสร้างจากสังคม (Social Construct) ผ่านการครอบงำของแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ ความยากจนจึงเป็นวาทกรรมที่ถูกสร้างจากภาพตัวแทนความยากจนผ่านงานเขียนทางวิชาการและนโยบายการพัฒนาของรัฐ ส่งผลให้ความยากจนถูกรับรู้ในฐานะเงื่อนไขทางวัตถุที่เป็นรูปธรรม เป็นการอธิบายในแบบลดรูป

⁷ Yunus (2003) เริ่มต้นจากงานวิจัยเชิงปฏิบัติการและทดลองในหมู่บ้านแห่งหนึ่งในบังกลาเทศ จนประสบความสำเร็จ จากนั้นพัฒนาเป็นสถาบันธุรกิจเพื่อสังคม (Social Enterprise) ชื่อว่า Grameen bank โดยเป็นต้นแบบให้กับธนาคารเพื่อคนจนอีกหลายแห่งทั้งในอินเดีย บังกลาเทศ แอฟริกาใต้ ผลงานนี้ทำให้เขาได้รับรางวัลโนเบลสาขาสันติภาพในปี ค.ศ. 2006

⁸ โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่และแก้ไขปัญหาความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำจังหวัดอำนาจเจริญ (ระยะที่ 2) โดยมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี (2565) ซึ่งผู้เขียนร่วมเป็นนักวิจัยอาจนับเป็นโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการแรกๆ ของไทยที่ทดลองนำแนวคิดไมโครไฟแนนซ์มาใช้ โดยปรับให้เข้ากับบริบททางสังคมและต้นทุนการพัฒนาที่มีอยู่เดิมในพื้นที่

ความยากจน (Reductionism) ขณะที่สาเหตุความยากจนมักถูกอธิบายในแบบเหมารวม (Overdetermination) เช่นเดียวกับวิธีการแก้ปัญหาความยากจนมักถูกทำให้เป็นวาทกรรมแม่แบบ (Metanarrative) ในมิติที่กว้างขวางขึ้น Chossudovsky (2003) วิพากษ์แนวคิดการพัฒนาบทบาทของสถาบันระหว่างประเทศ นโยบายเศรษฐกิจและกระบวนการระดับโลกที่มีส่วนกำหนดนิยามและแนวทางการแก้ไขปัญหาความยากจน เช่น World Bank, IMF เศรษฐกิจเสรีนิยมโลกาภิวัตน์ เป็นต้น⁹

4. กระบวนทัศน์ว่าด้วยวิธีวิทยาการศึกษาความยากจน

ก่อนหน้าทศวรรษ 1970 นักวิชาการที่ศึกษาปัญหาความยากจนส่วนใหญ่มักให้ความสนใจกับการนิยามว่าใครบ้างคือคนจน มากกว่าที่จะแสวงหาหนทางที่จะรู้จักคนจนและความยากจนอย่างแท้จริง วิธีคิดดังกล่าวทำให้การวัดความยากจนและการศึกษาเชิงปริมาณถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือหลักในการศึกษาคนจนและความยากจน เป็นเวลานานที่ความยากจนถูกกำหนดเป็นตัวเงินหรือมิติทางเศรษฐกิจ กล่าวคือ การใช้ระดับรายได้และการบริโภคมาบ่งชี้ศักยภาพในการดำรงชีวิตอันเป็นที่มาของ “เส้นความยากจน” ที่นิยมใช้กันแพร่หลาย (Eva, 2020, p. 1) แม้การวัดความยากจนบนฐานรายได้หรือเส้นความยากจนเป็นรูปแบบที่ง่ายในการเข้าใจ แต่ก็อาจนำไปสู่การแก้ไขปัญหาด้วยวิธีการเพิ่มรายได้ให้แก่คนจนเป็นหลักซึ่งไม่ได้ช่วยให้ความยากจนของพวกเขาหมดไป (Wood et al., 2012, p. 14) ตัวอย่างที่ชัดเจน เช่น “ฉันทามติวอชิงตัน” (Washington Consensus) เป็นนโยบายที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อสนับสนุนการใช้จ่ายเพื่อสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะในประเทศยากจนและประเทศรายได้ปานกลาง โดยเชื่อว่ากลไกนี้จะก่อให้เกิดเศรษฐกิจตกกระทบ (Trickle-Down Effect) ไปสู่คนยากจนและทำให้ประเทศต้องพัฒนาหลุดพ้นจากการเป็นประเทศยากจน ทว่าท้ายที่สุดความคาดหวังเหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นจริง เพราะการแบ่งสรรปันส่วนผลประโยชน์จากกระบวนการพัฒนามักไม่ได้เป็นไปอย่างเท่าเทียม สะท้อนจากความยากจนที่เกิดขึ้นทั่วโลก (Banerjee et al., 2006, pp. 16-17)

แม้ต่อมาแนวคิดความยากจนหลายมิติจะก่อให้เกิดการทบทวนวิธีวิทยาการศึกษาเพื่อให้สามารถสะท้อนความยากจนได้อย่างเป็นจริงมากขึ้น (Odhiembo et al., 2005, p. 39) อย่างไรก็ตาม วิธีการทางวิทยาศาสตร์ยังคงมีบทบาทสำคัญและครอบงำวิธีการทำความเข้าใจความยากจนเสมอมา (Nishimwe-Niyimbanira, 2016, p. 19) ดังที่ Novak (1995, as cited in Shildrick & Rucell, 2015, p. 6) กล่าวว่า เป็นเวลากว่าหนึ่งร้อยปีมาแล้วที่การทำความเข้าใจความยากจนยังคงติดอยู่ในกรอบแนวคิดเชิงประจักษ์ที่เน้นการวัดความยากจน ขณะที่การอธิบาย

⁹ งานศึกษาแนวหลังสมัยใหม่ของไทยมีอยู่ค่อนข้างน้อย อาทิ สามชาย ศรีสันต์ (2552) ที่ใช้แนวคิดวงศาวิทยาและแนวคิดวาทกรรมของมิเชล ฟูโก มาถอดรื้อและวิพากษ์การนิยามและการจัดการความยากจน โดยเฉพาะการสร้างวาทกรรมความจนจากรัฐไทยท่ามกลางบริบทการพัฒนายุคโลกาภิวัตน์และเสรีนิยมใหม่

ทำความเข้าใจสาเหตุความยากจนและประสบการณ์ของความยากจนจากมุมมองเชิงทฤษฎีมีอยู่น้อยมาก

งานศึกษาของ Chambers (2007) วิเคราะห์ว่าแนวทางการวิจัยความยากจนที่ผ่านมามีอยู่ 3 กระแสหลัก คือ 1) วิจัยแบบลดรูปเชิงเศรษฐกิจ (Economic Reductionism) เป็นการวิจัยเชิงปริมาณและไม่สนใจบริบท (Quantitative and Non-Contextual) 2) วิจัยแบบมานุษยวิทยา (Anthropological Particularism) เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพและให้ความสำคัญกับบริบท (Qualitative and Contextual) 3) วิจัยแบบพหุนิยมแบบมีส่วนร่วม (Participatory Pluralism) เป็นรูปแบบที่ให้คนจนเข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัยบางส่วนหรือตลอดทั้งกระบวนการ ทว่าจากการทบทวนวรรณกรรมของผู้เขียนพบว่า การจัดกลุ่มการวิจัยดังกล่าวอาจจำกัดหรือตายตัว (Rigid) เกินไปและยังไม่ครอบคลุมแนวทางการศึกษาความยากจนที่มีอยู่ในปัจจุบันมากพอ ดังจะเห็นได้ว่าในช่วงกว่าสองทศวรรษมานี้มีงานศึกษาที่ใช้กรอบคิดใหม่ ๆ ในการทำความเข้าใจคนจนและความยากจนที่น่าสนใจซึ่งไม่สามารถจัดอยู่ในแนวทางการศึกษาความยากจนที่กล่าวมา

บทความนี้จะแบ่งวิธีวิทยาการศึกษาความยากจนออกเป็น 4 รูปแบบ ตามฐานคิดที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่ วิจัยแนวปฏิฐานนิยมหรือการลดรูปความยากจนเชิงประจักษ์ วิจัยเชิงคุณภาพและบริบท วิจัยแนวผสมผสานระหว่างปฏิฐานนิยมและหลังปฏิฐานนิยม และวิธีวิจัยแนวพหุนิยมแบบมีส่วนร่วม

4.1 วิจัยแนวปฏิฐานนิยม (Positivism Approach) หรือแนวทางลดรูปความยากจนเชิงประจักษ์ (Empirical Reductionism Approach)

เป็นการศึกษาความยากจนด้วยวิธีการวัดความยากจนอย่างเป็นรูปธรรม ใช้การศึกษาเชิงปริมาณด้วยการสำรวจแบบสอบถามและการวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์ โดยไม่ให้ความสำคัญกับบริบทหรือให้ความสนใจบริบทน้อยมาก เป็นที่มาของการกำหนดเส้นความยากจน (Poverty Line) และเกณฑ์ความจำเป็นขั้นพื้นฐานหรือเกณฑ์การดำรงชีวิตขั้นพื้นฐาน (Basic Needs Approach) ซึ่งเป็นวิธีวัดความยากจนโดยดูจากรายได้ รายจ่ายหรือความสามารถในการบริโภค การเป็นเจ้าของทรัพย์สินหรือวัตถุที่มองเห็นหรือจับต้องได้ วิจัยแบบลดรูปเชิงประจักษ์ โดยเฉพาะการลดรูปเชิงเศรษฐกิจ (Economic Reductionism) ได้กลายเป็นแนวทางที่แพร่หลายและมีอิทธิพลครอบงำทั่วโลก ส่งผลให้เส้นความยากจนที่กลายมาเป็นรูปแบบมาตรฐานที่ใช้กันทั่วไป โดยปัจจุบันมีเพียงไม่กี่ประเทศในโลกเท่านั้นที่ไม่มีเส้นความยากจน¹⁰

¹⁰ ในประเทศไทย เส้นความยากจนถูกจัดทำขึ้นเป็นครั้งแรกโดย เมธี ครองแก้ว และ จินตนา เชิญศิริ ในปี พ.ศ. 2518 (Durongkaveraj & Osathanunkul, 2014) นับจากนั้นการวัดความยากจนเชิงประจักษ์ก็กลายเป็นรูปแบบที่ได้รับความนิยมในการนำไปเป็นข้อมูลสนับสนุนเชิงนโยบายแก่ภาครัฐของไทยตลอดมา เช่น การสำรวจข้อมูล จปฐ. กขช.2 ค การทำแผนที่ความยากจน (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2560) และการจัดทำฐานข้อมูล TMAP (Thai People Map and Analytics Platform) (โปรดดูเพิ่มใน <https://www.tmap.in.th/>) เป็นต้น

Chambers (2007, pp. 15-16) วิเคราะห์ว่าสาเหตุที่การศึกษาแบบปฏิฐานนิยมมีอิทธิพลอย่างมากโดยเฉพาะในช่วงทศวรรษ 1960-1980 มีที่มาจากสาเหตุหลายประการ อาทิ การครอบงำของวิธีคิดแบบจักรวรรดินิยมและอาณานิคมที่มีต่อระบบราชการและระบบการศึกษา การครอบงำของการศึกษาทางเศรษฐศาสตร์ในช่วงตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง รวมทั้งการศึกษาทางสถิติช่วยลดความซับซ้อนและการคำนวณความยากจนที่ง่ายต่อการทำความเข้าใจ ทำให้ง่ายต่อการนำไปใช้ประโยชน์เชิงนโยบายของรัฐ โดยปัจจุบันนักวิชาการแนวปฏิฐานนิยมและชนชั้นนำทางการเมืองในประเทศส่วนใหญ่ยังคงนิยมใช้แนวทางนี้เป็นเครื่องมือค้นหาและนิยามว่าใครบ้างคือคนจน เพียงแต่มีการพยายามพัฒนาเครื่องมือให้มีความละเอียดอ่อนและครอบคลุมมิติต่าง ๆ ของความยากจนมากขึ้น เช่น การกำหนดเส้นความยากจนโดยคำนึงถึงบริบทที่แตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ตั้งแต่ระดับครัวเรือน ระดับเมืองและชนบท ประเทศ และภูมิภาค เพื่อให้สามารถบ่งชี้ความยากจนได้สอดคล้องกับสภาพที่เป็นจริงมากที่สุด อาทิ งานศึกษาของ Gounderrajendra and Kamat (2015), Swaminathan (2010), Ravallion (2020), Deaton (2018) อีกส่วนเป็นการนำวิธีวิจัยเชิงคุณภาพมาใช้ร่วมกับตัวชี้วัดเชิงประจักษ์ในการศึกษาความยากจนหลายมิติ (Multi-Dimensional Poverty Approach) ตัวอย่างเช่น Barnes et al. (2012), Aguilar and Sumner (2019), Sodha and Bradley (2010) เป็นต้น¹¹

4.2 วิธีวิจัยเชิงคุณภาพและบริบท (Qualitative and Contextual Approach)

แนวทางนี้ให้ความสำคัญกับการอธิบายความยากจนจากมุมมองด้านวัฒนธรรมและชุมชน และการวิเคราะห์ทางสังคมศาสตร์ มีที่มาจากความคิดว่าแนวคิดเรื่องความยากจนเชิงรายได้และการวัดเส้นความยากจนเป็นเครื่องมือที่ครอบงำความคิดและนโยบายด้วยการลดรูปความยากจนลงเป็นอะไรที่จำกัดและขาดความซับซ้อน ละเลยหลายสิ่งหลายอย่างที่เป็นภาพสะท้อนความยากจน อาทิ ทรัพย์สิน ความมั่งคั่ง แหล่งพักพิง เสื้อผ้า ความเปราะบาง ความพิการ การเข้าถึงการศึกษาและบริการ การขนส่งและการสื่อสาร ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและอื่น ๆ ที่ซึ่งคนยากจนใช้ชีวิตอยู่ ไปจนถึงมิติอื่น ๆ ของความทุกข์ยาก (Illbeing) ซึ่งอาจมองเห็นเป็นรูปธรรมได้ยาก เช่น ความรุนแรง ความไม่มั่นคง การกีดกันเลือกปฏิบัติ ความสัมพันธ์ทางสังคมและเพศสถานะ หรือการไร้ซึ่งอำนาจ การศึกษาในแนวทางนี้มองว่าการกำหนดและการวัดความยากจนไม่ใช่สิ่งสำคัญเป็นอันดับแรก หากแต่มุ่งเน้นการสังเกตและตีความความสัมพันธ์

¹¹ ตัวอย่างงานศึกษาของไทย เช่น การจัดทำดัชนีความก้าวหน้าของคนโดยคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2560) ที่นำตัวชี้วัดความยากจนหลายมิติแบบสากลมาใช้ สมชัย จิตสุชน และจิราภรณ์ แผลงประพันธ์ (2556) เสนอแนวทางการจัดทำเส้นความยากจนใหม่และการคำนวณดัชนีความยากจนหลายมิติที่เหมาะสม อัมมาร์ สยามวาลา และคณะ (2549) นำเสนอการวัดความยากไร้และความเปราะบางทางสังคม อนันต์ ภาวสุทธิไพบูลย์ (2560) ศึกษาภาวะความยากจนรายพื้นที่และภูมิภาคโดยใช้เส้นความยากจน เป็นต้น

ทางสังคมและพฤติกรรม โดยใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วม อย่างไรก็ตามวิธีการนี้ถูกวิจารณ์ว่าอาจนำไปสู่การให้คำอธิบายที่แตกต่างกัน ขึ้นกับว่าเป็นการกำหนดมุมมองจากกรอบความคิดของใคร คนในหรือคนนอก (Emic/Etic) การศึกษาความยากจนโดยวิธีวิจัยเชิงคุณภาพจึงมีลักษณะค่อนข้างจำเพาะเจาะจงและมีข้อจำกัดในการนำผลการศึกษาไปใช้ในเชิงนโยบาย (Chambers, 2007, pp. 17-19)¹²

4.3 วิธีวิจัยแนวผสมผสานระหว่างปฏิฐานนิยมและหลังปฏิฐานนิยม (Mixed Research Method of Positivism and Postpositivism Approach)

เป็นการศึกษาความยากจนที่นำวิธีวิจัยเชิงปริมาณมาใช้ร่วมกับการวิจัยเชิงคุณภาพ เน้นการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงประจักษ์ที่เป็นรูปธรรมควบคู่กับการให้ความสำคัญกับเงื่อนไขเชิงบริบทของปัจเจกบุคคล สังคม และสิ่งแวดล้อมที่นำมาสู่ความยากจนซึ่งหลายสิ่งไม่สามารถวัดได้ แต่สามารถรับรู้ผ่านการรับฟังจากคนจนและหรือมองเห็นผ่านการสังเกตชีวิตผู้ที่ประสบกับความยากจน เพื่อลดข้อจำกัดของการศึกษาแบบปฏิฐานนิยม การศึกษาแบบนี้เกิดขึ้นท่ามกลางข้อวิพากษ์ว่าวิธีวิจัยแนวลดรูปความยากจนเชิงประจักษ์ (Empirical Reductionism Approach) ก่อให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า “ไวยากรณ์ของความยากจน” (Forms of Poverty Syntax) กล่าวคือ การวัดความยากจนเชิงประจักษ์ทำให้ความยากจนถูกให้ความหมายในแง่การบริโภคต่อหัวของประชากรต่ำ ความยากจนจึงไม่ได้หมายถึงผู้คนหรือประชากรที่มีชีวิตอยู่กับประสบการณ์ความยากจน หากแต่เป็นเพียงภาวะเศรษฐกิจที่นำเสนอผ่านรายได้และการบริโภค การแก้ไขปัญหาจึงมักมุ่งไปที่การสร้างรายได้ทางเศรษฐกิจและนำไปสู่หลุมพรางแก่รัฐเอง ขณะที่ความเป็นจริงอันกว้างขวางและซับซ้อนกลับหายไปจากการมองเห็นของผู้กำหนดนโยบาย (Chambers, 2007, p. 18)

โดยเหตุนี้การทำความเข้าใจความยากจนด้วยแนวทางการศึกษาที่หลากหลาย (a multi-dimensional way) จึงมีความจำเป็นในการนำมาหนุนเสริมการวัดความยากจนจากรายได้ เพื่อให้สามารถสะท้อน “ชีวิตที่เป็นจริง” ของคนจน และเพื่อให้มีการนำข้อมูลไปใช้โดยผู้ปฏิบัติงานและผู้กำหนดนโยบายเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน (Wood et al., 2012, pp. 13-14) ตัวอย่างงานศึกษาที่ผสมผสานระหว่างวิธีวิจัยแนวปฏิฐานนิยมและหลังปฏิฐานนิยม เช่น Barrett (2004), Davis and Baulch (2009, 2012), Roelen and Camfield (2012), Brook and Holland (2009), Ghalib (2017), Lange et al. (2017) เป็นต้น¹³

¹² งานศึกษาความยากจนของไทยที่ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพเป็นหลักมีอยู่ค่อนข้างน้อย เช่น สมทรง บรรจงจิตินันต์ และคณะ (2554) บ้างเป็นการนำข้อมูลเชิงคุณภาพมาสนับสนุนการวิเคราะห์เชิงทฤษฎี เช่น ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ และคณะ (2546), สามชาย ศรีสันต์ (2552) เป็นต้น

¹³ งานศึกษาความยากจนของไทยที่ใช้แนวทางนี้ เช่น อานันท์ชนก สกนธวัฒน์ (2555), ชื่นฤทัย กาญจนจิตรา และคณะ (2548), วิบูลย์ รัตนภรณ์วงศ์ และคณะ (2563) เป็นต้น

4.4 วิธีวิจัยแนวพหุนิยมแบบมีส่วนร่วม (Participatory Pluralism Approach)

เป็นรูปแบบที่เปิดโอกาสให้คนจนได้มีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ความยากจนของตนเอง โดยใช้วิธีการที่หลากหลายและสร้างสรรค์เพื่อช่วยให้เข้าถึงความยากจนมากขึ้น การบุกเบิกแนวทางการศึกษาแบบพหุนิยมแบบมีส่วนร่วมเกิดขึ้นในช่วงปลายทศวรรษ 1970-1980 เริ่มจากกลุ่มคนที่ทำงานภาคประชาสังคม นักวิจัยทางการเกษตรและสาขาอื่นๆ ได้เสนอรูปแบบการศึกษาที่เชื่อมโยงแนวทางการศึกษาทั้งสองแบบแรกเข้าด้วยกัน เรียกว่า “การประเมินสถานะชนบทแบบเร่งด่วน” (Rapid Rural Appraisal - RRA) ซึ่งมหาวิทยาลัยขอนแก่นเป็นผู้ริเริ่มขึ้น โดยใช้การสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างและการวิเคราะห์แบบนิเวศการเกษตรมาช่วยในการค้นหาข้อมูลได้อย่างรวดเร็ว ถูกต้องและตอบวัตถุประสงค์ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น จากนั้นปลายทศวรรษ 1980 การศึกษาแบบ RRA จึงถูกต่อยอดไปเป็นการศึกษาที่เรียกว่า “การประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม” (Participatory Rural Appraisal - PRA) โดยนำมาใช้เป็นครั้งแรกในประเทศอินเดีย¹⁴ (Chambers, 2007, pp. 3, 14-15, 18-19)

จากนั้นเมื่อแนวคิดความยากจนหลายมิติเป็นที่ยอมรับในระดับสากล จึงเริ่มมีการนำรูปแบบการสำรวจและวิจัยแบบมีส่วนร่วมมาเป็นวิธีการหลักในการศึกษา โดยเชื่อว่ามุมมองและความคิดของผู้คนซึ่งมีประสบการณ์กับความยากจนคือกุญแจหลักในการเข้าถึงการทำ ความเข้าใจความยากจนเชิงลึกและอย่างครอบคลุมมากยิ่งขึ้น เปิดโอกาสให้คนจนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์สถานการณ์ของตนเองและหนทางที่จะต่อสู้กับความยากจน ตลอดจนการเรียกร้องให้คนจนถูกมองในฐานะผู้กระทำการ (Subject) ที่มีพลัง มีศักยภาพ และมีอำนาจในตนเอง (Bennett & Roberts, 2004, p. 6 as cited in Nishimwe-Niyimbanira, 2016, p. 25; Riddell, 2004, as cited in Nishimwe-Niyimbanira, 2016) ส่งผลให้นับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1990 เป็นต้นมา เกิดวิธีวิทยาการศึกษาคนจนและความยากจนแบบใหม่ ๆ ที่หลากหลาย สร้างสรรค์ และมีลักษณะแบบพหุมิติ นักวิชาการเห็นว่าวิธีวิจัยแบบ “พหุนิยมแบบมีส่วนร่วม” เผยให้เห็นมิติที่ถูกกลบเกลื่อนของความยากจนและตำแหน่งแห่งที่ของคนจน (Chambers, 2007, pp. 3, 21)

ตัวอย่างที่น่าสนใจ ได้แก่ งานศึกษาของ Green (2012) ศึกษาคนจนกลุ่มต่าง ๆ ทั้งคนผิวสี ผู้หญิง และผู้ติดเชื้อเอชไอวี ซึ่งให้เห็นว่าความยากจนมีหลายมิติ การจัดความยากจนไม่อาจทำได้ด้วยการเพิ่มรายได้หรือการสร้างงานเต็มเวลาทางเศรษฐกิจตามทฤษฎีแบบคลาสสิกเสมอไป เพราะความยากจนคือความไร้เสรีภาพในการบรรลุถึงสภาพความเป็นอยู่ที่ดี การแก้ปัญหาคือความยากจนจึงควรเปลี่ยนจากวิธีคิดจากที่มองคนจนเป็นผู้ยากไร้และรอการช่วยเหลือ มาสู่การทำให้คนจนเป็นพลเมืองที่ตื่นตัวและมีพลัง (Active Citizens, Empowerment) เพื่อให้

¹⁴ การศึกษาแบบ PRA เน้นการทำงานกับคนกลุ่มเล็ก ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ข้อมูลข้อเท็จจริงผ่านตาราง แผนที่ ภาพถ่ายและวัตถุต่าง ๆ (Chambers, 2007, p. 19) ปัจจุบันยังเป็นรูปแบบที่นิยมใช้ในกลุ่มนักวิชาการด้านเกษตร (โปรดดูเพิ่มใน สุจินต์ สิมารักษ์, 2554)

คนจนที่เป็นผู้ไร้อำนาจและไร้เสรีภาพได้ลุกขึ้นมาต่อสู้กับปัญหาด้วยตนเอง นอกจากนั้น งานวิจัยของ World Health Organization (2020) เผยให้เห็นว่าความสัมพันธ์เชิงอำนาจก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียมทางเพศภาวะซึ่งนำไปสู่ความยากจนในกลุ่มผู้หญิง เงื่อนไขทางวัฒนธรรมที่เป็นสาเหตุแห่งความยากจนส่งผลให้ความยากจนกลายเป็น “โรคติดต่อแห่งความยากจน” (Infectious Diseases of Poverty) ที่ไม่สามารถแก้ไขได้โดยง่าย ต้องอาศัยการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของคนจนและชุมชนเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมระยะยาว

5. พหุวิธีวิทยาการศึกษาความยากจน

แนวคิดความยากจนหลายมิติได้เปลี่ยนกระบวนทัศน์การศึกษาคนจนและความยากจนจากที่เคยถูกรอบงำด้วยการศึกษาแบบปฏิกิริยานิยมมาสู่การผสมผสานวิธีการหลากหลายเพื่อให้สามารถเข้าถึงความยากจนอย่างเป็นจริงมากขึ้น ก่อให้เกิดวิธีวิจัยที่เป็นนวัตกรรมใหม่ ๆ ในการศึกษาความยากจน (Methodologically Innovative Studies of Poverty) จากการสำรวจพบว่าแบ่งได้เป็น 3 รูปแบบหลัก ได้แก่ การใช้ทีมสหสาขา การใช้ตัวชี้วัดรวมหรือตัวชี้วัดแบบผสม และการใช้วิธีวิทยาแบบผสมผสาน ดังนี้ (สุจินต์ สิมารักษ์, 2554; Ashley & Carney, 1999; Chambers, 2007; Eva, 2020; Odhiambo et al., 2005; Sumner, 2007)

5.1 การศึกษาโดยใช้ทีมสหสาขา (Multidisciplinary Teams)

การประเมินสถานะชนบทแบบเร่งด่วน (Rapid Rural Appraisal - RRA) นับเป็นงานวิจัยเรื่องแรกทีริเริ่มการนำทีมสหสาขามาใช้ศึกษาความยากจน วิธีการนี้พัฒนาโดยทีมนักวิจัยของโครงการวิจัยระบบการทำฟาร์มและโครงการการวิเคราะห์ระบบชนบท มหาวิทยาลัยขอนแก่น โดยการนำของ Grandstaff (1987, as cited in Chambers, 2007) นักมานุษยวิทยาและ Manager Guide ของโครงการ การศึกษาแบบ RRA ใช้ทีมวิจัยขนาดเล็ก ประกอบด้วยนักวิชาการจากหลากหลายสาขาที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญเฉพาะมาทำงานร่วมกัน เช่น ด้านเกษตร ด้านพฤกษศาสตร์ ด้านธรณีวิทยา ด้านทรัพยากรน้ำ ด้านเศรษฐศาสตร์แรงงานและการตลาด ด้านโรคพืชและต้นไม้ เป็นต้น การศึกษาข้ามพรมแดนความรู้จากหลากหลายสาขาช่วยให้เกิดการเชื่อมโยงและบูรณาการแนวคิดทฤษฎีและวิธีวิทยาที่แตกต่างกัน ทำให้ความเข้าใจต่อชุมชนที่ศึกษามีความสมบูรณ์รอบด้านมากขึ้น (สุจินต์ สิมารักษ์, 2554, น. 246; Chambers, 2007, p. 22) อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลานั้นการศึกษาแบบ RRA ยังไม่มีความโดดเด่นและไม่ได้รับความสนใจจากแวดวงวิชาการมากนัก จนกระทั่งแนวทางนี้ถูกนำมาต่อยอดเป็น “กรอบคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน” (The Sustainable Livelihood Framework: SLF) และถูกนำมาใช้โดย International Food Policy Research Institute (IFPRI) ซึ่งศึกษาผลกระทบด้านความยากจนในการวิจัยทางการเกษตรที่ดำเนินการโดยศูนย์วิจัยเกษตรนานาชาติ (Adato & Meinzen-Dick, 2007, as cited in

Chambers, 2007, p. 22) โดยนำมาเป็นรูปแบบหนึ่งของการศึกษาแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal - PRA) ทำให้กรอบคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนและการศึกษาแบบ PRA ได้รับความนิยมมากในระยะหลัง¹⁵

กรอบคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนมุ่งพิจารณาทุนมิติต่าง ๆ ของกลุ่มคนที่ศึกษา ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนทรัพยากรธรรมชาติ ทุนการเงิน ทุนทางกายภาพ ทุนทางสังคม และทุนการเมือง (Human Capital, Natural Capital, Financial Capital, Physical Capital, Social Capital, Political Capital) เป็นแนวคิดที่ได้รับความนิยมนำไปศึกษาความยากจนในหลายประเทศและมีงานศึกษาเป็นจำนวนมาก ตัวอย่างเช่น Carpenter and McGillivray (2012), Robles-Zavala and Fiechter-Russo (2008), Fierros and Ávila-Foucat (2017), Soltani et al. (2012), Ansoms and McKay (2010) เป็นต้น จุดแข็งของกรอบคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนคือเป็นการรวมเอาแง่มุมการศึกษาที่ก่อนหน้านี้มักถูกละเลยไป เช่น เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างฉับพลัน แนวโน้ม ฤดูกาล รวมทั้งเป็นกรอบคิดที่ค่อนข้างมีลักษณะกลาง ๆ ไม่เอนเอียงไปทางสาขาวิชาใดเป็นการเฉพาะ จึงเอื้อต่อการทำงานระหว่างผู้เชี่ยวชาญจากสาขาต่าง ๆ ขณะเดียวกันก็มีจุดอ่อนในเรื่องมิติความเป็นพลวัต ประวัติศาสตร์และอำนาจ ที่ขึ้นกับมุมมองของผู้มีอำนาจตัดสินใจ (Ashley & Carney 1999)¹⁶ อย่างไรก็ตาม การศึกษาแบบสหสาขาได้รับความสนใจและถูกนำมาใช้มากขึ้นในแง่การบูรณาการแนวคิดทฤษฎีและระเบียบวิธีวิจัยจากแต่ละสาขา โดยมีประเด็นสำคัญ คือ การศึกษาแบบสหสาขาไม่ใช่แค่การสร้างความร่วมมือระหว่างทีมวิจัยจากหลากหลายสาขา แต่หมายถึงการระดมสมองจากหลากหลายสาขาเพื่อช่วยขยายกระบวนการทำความเข้าใจความยากจนให้กว้างขวางออกไป (Chambers, 2007, p. 22)

5.2 การศึกษาโดยใช้ตัวชี้วัดรวมหรือตัวชี้วัดแบบผสม (Composite Indicators)

เป็นรูปแบบการศึกษาโดยการสร้างตัวชี้วัดที่ผสมผสานตัวชี้วัดจากหลายมิติ โดยจำกัดเฉพาะมิติที่สามารถศึกษาเชิงสถิติได้ อาทิ ดัชนีด้านกายภาพ ด้านคุณภาพชีวิต ด้านความทุกข์ทรมานของผู้คน ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ด้านอาหารและการบริโภค ด้านความจำเป็นขั้นพื้นฐาน ด้านความอยู่ดีมีสุขทางเศรษฐกิจและเสรีภาพของมนุษย์ เป็นต้น ตัวชี้วัดแบบผสมซึ่งเป็นที่รู้จักและมีอิทธิพลมากที่สุดก็คือตัวชี้วัดการพัฒนามนุษย์ (The Human Development Index: HDI) ที่จัดทำโดย UNDP เป็นการผสมผสานระหว่างการวัดค่า GDP และตัวชี้วัดความคาดหวังด้านชีวิตและการศึกษา ถูกนำมาใช้อย่างแพร่หลายทั้งในระดับประเทศและระดับ

¹⁵ หนังสือ เรื่อง “มโนทัศน์การดำรงชีพ” ของปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2554) น่าจะเป็นงานชิ้นแรกๆ ที่สำรวจเรียบเรียงแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนเป็นภาษาไทย หลังจากนั้นแนวคิดนี้ก็ได้รับความนิยมนำมาวิเคราะห์การดำรงชีพของคนชนบท

¹⁶ งานศึกษาที่วิพากษ์ประสิทธิภาพและข้อจำกัดของกรอบคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนได้อย่างน่าสนใจ เช่น Murray (2001)

พื้นที่ รวมทั้งดัชนีชี้วัดความยากจนของมนุษย์ (The Human Poverty Index: HPI) ก็พัฒนามาจากตัวชี้วัดการพัฒนามนุษย์ (Sumner, 2007, p. 10) งานศึกษาของ Sodha and Bradley (2010) เป็นตัวอย่างน่าสนใจที่วิพากษ์การวัดความยากจนเชิงรายได้และนำเสนอแนวทางการวัดความยากจนแบบใหม่โดยใช้ตัวชี้วัดแบบผสม โดยให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ความยากจนหลายมิติและการกีดกันทางสังคม (Multi-Dimensional Analysis of Poverty and Social Exclusion)¹⁷ การสร้างตัวชี้วัดแบบผสมเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาข้อมูลเชิงเปรียบเทียบระหว่างภูมิภาค ประเทศและพื้นที่ภายในประเทศ ทว่าจุดอ่อนของตัวชี้วัดแบบนี้คือไม่สามารถหรือไม่ง่ายที่จะนำมาสะท้อนความเป็นจริงได้อย่างครบถ้วนทั้งหมด อาทิ ความเปราะบางเป็นสิ่งที่ยากที่จะวัด เช่น ความสัมพันธ์ทางสังคม โดยเฉพาะประเด็นเพศสภาพ การกีดกันในสถานการณ์ต่าง ๆ การตกเป็นเบี้ยล่าง การถูกแสวงหาประโยชน์ และการไร้อำนาจ เป็นต้น (Sumner, 2007, p. 10)

5.3 การศึกษาโดยใช้วิธีวิทยาแบบผสมผสาน (Mixed Methods)

การศึกษาความยากจนในรูปแบบนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิธีวิจัยแบบผสมผสาน (Mixed Methods Research: MMR) ที่บูรณาการการวิจัยเชิงคุณภาพและการวิจัยเชิงปริมาณเข้าด้วยกัน ได้รับความสนใจมากในช่วงตั้งแต่ทศวรรษ 2000 เป็นต้นมา โดยเฉพาะการนำมาใช้ศึกษาความยากจนและความเปราะบาง (Poverty and Vulnerability) (Fahmy et al., 2015, p. 9) โดยปรับให้เหมาะสมกับบริบทและลักษณะเฉพาะของกลุ่มคนที่ศึกษาและเน้นการมีส่วนร่วมของคนจนซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมาย คำนึงถึงความเป็นพหุนิยม ความหลากหลายและสร้างสรรค์ เป็นการเติมเต็มกระบวนการวิจัยในส่วนที่เป็นจุดอ่อนหรือเป็นช่องโหว่ของการวิจัยแต่ละแบบให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น¹⁸

การสำรวจของผู้เขียนพบว่าเครื่องมือที่นิยมนำมาใช้ร่วมกันในการศึกษาความยากจนด้วยวิธีวิจัยแบบผสมผสาน ได้แก่ เกณฑ์ความจำเป็นขั้นพื้นฐาน (Basic Needs) การคำนวณทางคณิตศาสตร์ การทำแผนที่ความยากจน (Poverty Mapping) กลุ่มสนทนา (Focus Group Discussion) การสัมภาษณ์เชิงลึก (Deep Interview) การศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณา (Ethnographic

¹⁷ สำหรับประเทศไทย การสำรวจข้อมูล จปฐ. น่าจะเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของการวัดความยากจนหลายมิติโดยใช้ตัวชี้วัดแบบผสมที่บูรณาการระหว่างตัวชี้วัดการพัฒนามนุษย์ (HDI) และตัวชี้วัดความยากจนของมนุษย์ (HPI)

¹⁸ วิธีวิจัยแบบผสมผสานถูกนำมาใช้เป็นครั้งแรกในปี 1959 ถือเป็นยุคที่ 3 ของวิธีการวิจัย เป็นการนำวิธีการศึกษาเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพมาใช้ร่วมกันเสมือนเป็นเครื่องมือหนึ่งเดียวกัน โดยเลือกนำแต่ละวิธีมาใช้ในระนาบต่าง ๆ ของการวิจัยตามความเหมาะสมเพื่อให้ได้คำตอบที่ต้องการ โดยเชื่อว่าจะช่วยให้ได้คำตอบของการวิจัยที่มีความครอบคลุม ลึกซึ้งและชัดเจนมากกว่าการใช้วิธีวิจัยแบบเดียว (วัลนิกา ฉลากบาง, 2560; Doyle et al., 2009)

Approach) การสังเกตแบบมีและไม่มีส่วนร่วม (Participation/Non-Participation Observation) การวิเคราะห์กรณีศึกษา (Case Study Analysis) การศึกษาประวัติศาสตร์ชีวิต (Life History) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) การประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal - PRA) และการเสริมพลังอำนาจ (Empowerment Approach) เป็นต้น

ในภาพรวมแล้วพบว่า วิธีวิทยาแบบผสมผสานที่มีการนำมาใช้ศึกษาความยากจนในปัจจุบันมี 3 รูปแบบสำคัญ ได้แก่ การประเมินความยากจนแบบมีส่วนร่วม นวัตกรรมแบบมีส่วนร่วมในวิธีวิทยาการวิจัย และการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์แบบตัวต่อตัว (Chambers, 2007; Eva, 2020; Odhiambo et al., 2005)

5.4 การประเมินความยากจนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Poverty Assessments:

PPA)

เป็นวิธีการที่นำมุมมองของคนจนมาใช้ในการวิเคราะห์และการกำหนดยุทธศาสตร์เพื่อลดปัญหาความยากจนผ่านนโยบายสาธารณะ ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของคนท้องถิ่น โดยเฉพาะกลุ่มคนที่ถูกกีดกันและถูกทำให้เป็นชายขอบ (Absalom et al., 1995, as cited in Chambers, 2007, pp. 19-20) มุ่งเน้นให้คนจนและกลุ่มคนที่ถูกกีดกันไม่ถูกนิยามโดย “คนนอก” ดังที่ผ่านมา (Shaffer, 2001, as cited in Eva, 2020, p. 4) ช่วยให้เห็นเสียงของ “คนใน” ได้รับการตระหนักและถูกรับฟังแทนการพูดแทนของ “คนนอก” และเพิ่มโอกาสในการนำพาพวกเขาไปสู่การออกจากความทุกข์และความยากจนได้ดีขึ้น (Chambers, 2007, p. 20)

PPA ถูกนำไปใช้ครั้งแรกในประเทศกานาและแซมเบียเมื่อปี ค.ศ. 1993 และ 1994 ตามลำดับ โดยการสนับสนุนขององค์กรพัฒนาเอกชนและนักวิชาการจำนวนหนึ่ง จากนั้นมีการนำไปใช้ไปอีกหลายประเทศทั้งในทวีปแอฟริกา เอเชีย และยุโรป รวมทั้งจุดประกายให้การศึกษาความยากจนแบบพหุนิยมกลายมาเป็นกระแสหลักของการศึกษาและเป็นที่มาของนโยบาย “การต่อสู้กับความยากจน” (Attacking Poverty) ในหลายประเทศรวมถึงประเทศไทย งานศึกษาแบบ PPA ที่มีชื่อเสียงอย่างมากคือรายงานวิจัยเรื่อง Voices of the Poor: Crying Out for Change ที่จัดทำโดยธนาคารโลกในปี 2000-2001 ศึกษาความยากจนผ่านมุมมองและประสบการณ์ภายใต้บริบททางสังคมวัฒนธรรมอันแตกต่างกันของคนจนกว่า 60,000 คน จาก 60 ประเทศทั่วโลก (Chambers, 2007, pp. 21-26; Eva, 2020, p. 4; Narayan et al., 2000) ซึ่ง Bennett and Roberts (2004) ให้ความเห็นว่าขบวนการทางสังคมและมุมมองใหม่ ๆ อาทิ ขบวนการเคลื่อนไหวด้านการศึกษาในกลุ่มวัยรุ่น นักวิจัยแนวสตรีนิยม การวิจัยเพื่อปลดปล่อย

(Emancipatory Research) มีส่วนสำคัญที่ทำให้การศึกษาแบบ PPA ได้รับความสำคัญในหลายทศวรรษหลัง¹⁹

5.5 นวัตกรรมวิธีวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Innovations in Research Methodology)

เป็นการนำรูปแบบการวิจัยแบบมีส่วนร่วมมาใช้กับการวิจัยเชิงปริมาณ ทำให้บางครั้งถูกเรียกว่า “การวิจัยเชิงสถิติแบบมีส่วนร่วม” (Participatory Statistics) ตัวอย่างเช่น การนำวิธีจัดอันดับความมั่งคั่งของคนในชุมชนมาใช้ร่วมกับการประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม (PRA) เพื่อจำแนกคนออกเป็นกลุ่มต่างๆ ตามระดับความเป็นอยู่ที่ดี (Wellbeing) เป็นแนวทางที่แพร่หลายในองค์กรพัฒนาเอกชน เช่น ActionAid และ Plan International การให้คนจนมีส่วนร่วมในการเก็บข้อมูลเชิงสถิติช่วยให้ข้อมูลมีความแม่นยำมากขึ้น รวมทั้งการมีส่วนร่วมวิเคราะห์สาเหตุแนวทางและขั้นตอนการออกจากความยากจนของตนเอง ช่วยให้การแก้ปัญหาสอดคล้องกับความต้องการของคนจนและเกิดความยั่งยืนกว่า (Chambers, 2007, pp. 26-27) อย่างไรก็ตาม การศึกษารูปแบบนี้ยังถูกนำไปใช้ค่อนข้างน้อย (รวมถึงในประเทศไทย) เนื่องจากโครงสร้างอำนาจและระบบราชการส่วนใหญ่ยังคงยึดติดกับวิธีการแบบเดิมคือการลดรูปความยากจนเชิงเศรษฐกิจ รวมทั้งองค์กรสากล เช่น ธนาคารโลกยังถูกครอบงำโดยนักเศรษฐศาสตร์มหภาคที่นิยมใช้การศึกษาเชิงปริมาณเป็นหลัก (Chambers, 2007, p. 28)

5.6 การเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรง (Face-to-Face Experiential Learning)

หมายถึง การเรียนรู้ความยากจนผ่านประสบการณ์ตรงด้วยตนเองของนักวิจัย เพื่อให้สามารถเข้าถึงปัญหาความยากจนอย่างเป็นจริงได้มากที่สุด อาทิ การเข้าไปสัมผัสรับรู้ความทุกข์ยากร่วมกับคนจน (Immersion) เพื่อช่วยให้เข้าใจความรู้สึกและเข้าใจเงื่อนไขที่นำมาสู่ความยากจนของพวกเขาได้ดียิ่งขึ้น และเปลี่ยนมุมมองต่อคนจนจากการเป็น “วัตถุแห่งการพัฒนา” หรือผู้ถูกศึกษา (passive) มาสู่ “ผู้ที่สามารถเรียนรู้และพัฒนาได้ด้วยตนเอง” (active) การวิจัยแบบมีส่วนร่วมทั้งกระบวนการ (Total participatory research) หมายถึง การวิจัยที่คนจนเข้ามามีส่วนร่วมตลอดทั้งกระบวนการวิจัย และ การศึกษาผ่านประวัติศาสตร์ชีวิตของคนจน (Life Histories) ช่วยในการเรียนรู้ว่าคนจนมีชีวิตและรับมือกับความยากจนอย่างไร ตัวอย่างเช่น งานศึกษาของ Parasuraman et al. (2003) ถ่ายทอดประสบการณ์ความยากจนและผลกระทบจากวาทกรรมที่คนภายนอกมีต่อคนจนผ่านมุมมองของคนจนเอง และ Kusá (1999) ศึกษาประวัติศาสตร์สังคมของความยากจนผ่านเรื่องเล่าประวัติศาสตร์ครอบครัวของ

¹⁹ งานศึกษาของไทยที่นำรูปแบบ PPA มาใช้ เช่น ชื่นฤทัย กาญจนจิตรา และคณะ (2548), สุมิตรา ศรีวิบูลย์ และพรณี วิธุนานนท์ (2556), อานันท์ชนก สกนธวัฒน์ (2555) เป็นต้น

คนจนที่พยายามทำให้ตนเองถูกยอมรับเป็นส่วนหนึ่งของสังคม เป็นต้น (Chambers, 2007, pp. 29-31; Odhiambo et al., 2005, p. 41)²⁰

6. พลวัตความยากจนหลัง COVID-19 กับแนวโน้มการศึกษาความยากจน

การสำรวจงานวิจัยในระยะกว่าสองปีที่ผ่านมาพบว่าหลังการแพร่ระบาดของโควิด 19 ปัญหาความยากจนได้กลายเป็นประเด็นสำคัญที่ถูกนำกลับมาพิจารณาและตระหนักถึงอย่างจริงจังและกว้างขวาง ผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมทั่วโลกจากโควิด 19 ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อมส่งผลให้สถานการณ์ความยากจนรุนแรงขึ้นโดยเฉพาะกลุ่มคนจนเรื้อรังหรือคนจนในระดับลึก (chronical poverty/deep poverty) ส่วนหนึ่งเป็นคนจนกลุ่มเดิมที่ยากจนอยู่แล้วและการเกิดความยากจนใหม่หรือคนจนใหม่ (New Poverty, New Poor) เพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด²¹ ส่วนใหญ่ ได้แก่ ประชากรกลุ่มเปราะบาง เช่น คนจนในเมือง ครอบครัวที่มีเด็กในการพึ่งพิง กลุ่มชายขอบด้านเพศสถานะ เช่น ผู้หญิงและเพศทางเลือก กลุ่มผู้ขายบริการทางเพศ กลุ่มชายขอบทางชนชั้น วรรณะ ศาสนา เช่น ผู้ต้องขัง คนไร้บ้าน กลุ่มชาติพันธุ์ ชนกลุ่มน้อย แรงงานอพยพ ฯลฯ รวมถึงแรงงานที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์โควิด 19 เนื่องจากการถูกลดชั่วโมงทำงานหรือค่าจ้างและ/หรือถูกเลิกจ้าง จากที่ก่อนหน้านี้คนกลุ่มนี้เคยอยู่ใกล้เส้นความยากจน แต่ในปัจจุบันพวกเขาเคลื่อนเข้าสู่ความยากจนด้วยสถานะการจ้างงานที่เปลี่ยนไปส่งผลให้คนจนเพิ่มจำนวนมากขึ้นอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง

การสำรวจพบว่าในช่วงที่เกิดการระบาดของโควิด 19 มีงานศึกษาในประเด็นนี้เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก มีทั้งงานศึกษาที่จัดทำโดยนักวิชาการสาขาต่างๆ รวมถึงองค์กร สถาบันที่เกี่ยวข้อง อาทิ World Bank (2020), Social Metrics Commission (SMC) (2020), ACOSS & UNSW Sydney (2022) งานวิจัยเหล่านี้สะท้อนตรงกันว่าปัญหาความยากจนทวีความรุนแรงขึ้นอย่างมากในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา และได้เร่งอัตราสูงขึ้นอย่างรวดเร็วในช่วงที่เกิดวิกฤติโควิด 19

²⁰ โครงการวิจัยการแก้ปัญหาความยากจนโดย มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี (2565) น่าจะเป็นโครงการวิจัยเรื่องแรกๆ ของไทยที่นำเครื่องมือศึกษาที่หลากหลายเหล่านี้มาใช้ร่วมกับเครื่องมือวิจัยเชิงคุณภาพอื่นๆ รวมถึงการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และการวิจัยเชิงปริมาณ ในภาพรวมแล้วการศึกษาความยากจนด้วยวิธีการนี้ยังมีน้อยและจำนวนมากแฝงอยู่ในงานศึกษาเชิงคุณภาพโดยเฉพาะการวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาที่ใช้การศึกษากาสนามเป็นหลัก

²¹ ธนาคารโลกนิยามว่า “คนจนใหม่” (new poor) หมายถึง กลุ่มประชากรที่ก่อนเกิดการระบาดของโควิด 19 (COVID-19) ไม่ได้ถูกคาดการณ์ว่าเป็นคนจนในปี 2020 แต่หลังเกิดการระบาดของโควิด 19 แล้วคนเหล่านี้กลับกลายเป็นกลุ่มคนที่คาดว่าจะยากจนในปี 2020 (และต่อเนื่องถึงปัจจุบัน) โดยก่อนการระบาดของโควิด 19 ธนาคารโลกคาดว่าความยากจนจะลดลง แต่หลังเกิดการระบาดของโควิด 19 แล้วประเมินว่าความยากจนจะเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 17 ไปเป็นร้อยละ 22 (World Bank, 2020)

แม้แต่ในประเทศโลกที่หนึ่ง เช่น ในทวีปยุโรปและอเมริกา ตัวอย่างเช่น งานศึกษาของ Valensisi (2020) พบว่า จำนวนคนที่มีชีวิตอยู่ด้วยจำนวนเงินต่ำกว่า 1.90 เหรียญสหรัฐต่อวันทั่วโลกเพิ่มขึ้นถึง 68 ล้านคน ในเพียงปีเดียวคือปี 2020 และมีแนวโน้มที่จะเพิ่มขึ้นถึง 100 ล้านคน หากภาวะเศรษฐกิจยังคงถดถอยมากกว่าที่ IMF คาดการณ์ ผลกระทบจากโรคระบาดใหญ่ทำให้ความเข้มข้นของภูมิศาสตร์ของความยากจนทวีความรุนแรงขึ้น ดังที่พบว่าประชากรกลุ่มยากจนรุนแรงที่สุดอยู่ในประเทศพัฒนาน้อยที่สุดมากถึงร้อยละ 14 จากคนยากจนทั้งหมดทั่วโลก ขณะที่ ACROSS & UNSW Sydney (2022) พบว่าเฉพาะในประเทศออสเตรเลียการแพร่ระบาดของโควิด 19 ทำให้ความเหลื่อมล้ำด้านรายได้และความยากจนเพิ่มขึ้นมาก ในช่วงปลายปี 2020 ประชาชนที่มีรายได้ต่ำที่สุดและอยู่ใต้เส้นความยากจนมีเพิ่มสูงขึ้นเป็น 1.7 ล้านคน มากกว่าก่อนเกิดโรคระบาดถึงร้อยละ 25

นอกจากนั้น งานวิจัยที่เป็นกรณีศึกษาชี้ให้เห็นว่าวิกฤตโควิด 19 ส่งผลต่อความยากจน ความเหลื่อมล้ำ และความรุนแรงในแต่ละกลุ่มคนแตกต่างกันทั้งในแง่ความซับซ้อน หลากหลาย และละเอียดอ่อน ทั้งในระดับครอบครัว ชุมชน และสังคม ซึ่งแต่ละกลุ่มมีวิธีการ ศักยภาพและข้อจำกัดในการรับมือกับปัญหาแตกต่างกัน ตัวอย่างกรณีศึกษากลุ่มแรงงาน เช่น Bourquin et al. (2020), de Moraes Silva and Mont'Alverne (2020) ด้านเด็กและครอบครัว เช่น Unicef Philippines (2021), Unicef and Save The Children (2021), Howes et al. (2020) กลุ่มผู้หญิงและเพศสถานะ เช่น Profeta et al. (2021) คนจนเมือง เช่น Rahman et al. (2022) คนผิวสีชนกลุ่มน้อยและผู้อพยพ เช่น Tavares & Betti (2020), Social Metrics Commission (SMC) (2020) ไปจนถึงความไม่มั่นคงทางอาหารที่ส่งผลต่อความเปราะบางและความยากจน เช่น Alkire (2021), Cruz Reyes et al. (2022)

7. อภิปรายและข้อเสนอแนะ

7.1 ข้อสังเกตต่อการศึกษาศาสนาความยากจนในบริบทสากล

จากเนื้อหาที่นำเสนอทำให้เห็นการคลี่คลายขยายกรอบคิดการศึกษาศาสนาความยากจนจากที่เคยถูกครอบงำโดยนักเศรษฐศาสตร์มหภาค มุ่งเน้นการศึกษาแบบปฏิฐานนิยมหรือการลดรูปความยากจนเชิงประจักษ์ มาสู่การทำความเข้าใจความยากจนด้วยแนวคิดที่หลากหลายมากขึ้น รวมทั้งการผสมผสานระหว่างแนวคิดปฏิฐานนิยมและหลังปฏิฐานนิยม ส่งผลให้ความรู้ที่เคยผูกขาดไว้กับผู้เชี่ยวชาญ (Expertization) และความเป็นสาขาวิชา (Discipline) โดยเฉพาะเศรษฐศาสตร์ โหม้เอียงมาสู่การเปิดพื้นที่ให้กับการสร้างความรู้ข้ามสาขา (Multidisciplinary Approach) ลดการผูกขาดอำนาจในการอธิบายความยากจนที่มาจาก “คนนอก” แล้วหันมาให้คุณค่ากับความรู้แบบประสบการณ์ของคนจนซึ่งเป็น “คนใน” การเปลี่ยนมุมมองต่อคนจนจาก

ผู้รับ (Passive Object) มาเป็นผู้กระทำการอันตื่นตัว (Active Subject) ตระหนักคุณค่า ศักดิ์ศรีและมีมติความเป็นมนุษย์ ควบคู่ไปกับการเชื่อมั่นในศักยภาพของคนจนและเปิดโอกาสให้คนจนมีส่วนร่วมในฐานะเจ้าของปัญหา สะท้อนให้เห็นมาตรฐานจริยธรรมใหม่ของการพัฒนา และการแก้ไขปัญหาความยากจนในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม จากที่ได้ทบทวนวรรณกรรมผู้เขียน มีข้อสังเกตบางประการต่อแนวคิดและวิธีวิทยาการศึกษาความยากจนที่มีอยู่ ดังนี้

ประการแรก การไปพ้นจากกรอบคิดแบบปฏิฐานนิยม

แม้การศึกษาความยากจนในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมาจะขยับไปสู่แนวทางการทำความเข้าใจความยากจนที่กว้างขวางไปจากเดิม กระนั้นก็ตามหากพิจารณางานศึกษาที่มีอยู่ส่วนใหญ่จะพบว่ากว่าร้อยละ 50 ยังคงเป็นการศึกษาเชิงประจักษ์ในแบบเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก อาจเพราะที่ผ่านมาความยากจนถูกลดทอนให้กลายเป็นเรื่องของรายได้และอะไรที่สามารถวัดหรือบ่งชี้ได้มาเนิ่นนาน การศึกษาความยากจนจึงถูกมองเป็นภารกิจหลักของนักเศรษฐศาสตร์ งานศึกษาที่ใช้แนวคิดใหม่ๆ ในการวิเคราะห์ความยากจนจึงยังปรากฏค่อนข้างน้อย โดยเฉพาะการนำแนวคิดหลังสมัยใหม่มารับยายังมีอยู่น้อยมาก นอกจากนั้น งานศึกษาของนักสังคมวิทยา และนักมานุษยวิทยาจำนวนไม่น้อยต่างก็ศึกษากลุ่มคนที่ยากจน เพียงแต่ความยากจนไม่ใช่ประเด็นหลักของการศึกษา สอดคล้องกับที่ Shildrick and Rucell (2015, p. 6) กล่าวว่า หัวข้อที่นักสังคมวิทยาศึกษาส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับความยากจน แต่ไม่ได้เป็นการศึกษาความยากจนโดยตรง เช่น การตกเป็นเบี้ยล่าง ชนชั้นทางสังคม หรือความเป็นชายขอบทางเศรษฐกิจ (Economic Marginality) จึงเป็นการยากที่จะแยกแยะงานศึกษาความยากจนทางสังคมวิทยา ออกมาอย่างชัดเจน อาจเป็นสาเหตุให้ผลงานของนักสังคมวิทยาไม่ค่อยถูกนับรวมเป็นส่วนหนึ่งของงานศึกษาความยากจน เพราะถูกมองเป็นการศึกษากลุ่มทางสังคมวัฒนธรรมเสียมากกว่า นอกจากนั้นการศึกษาเชิงคุณภาพของนักมานุษยวิทยามักถูกวิจารณ์ว่าอาจก่อให้เกิดอคติหรือความเอนเอียง และผลการศึกษาที่มีลักษณะจำเพาะเจาะจง ทำให้มีข้อจำกัดในการนำไปใช้ในเชิงนโยบาย (Chambers, 2007, pp. 18-19) ส่งผลให้แนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลักซึ่งใช้กรอบคิดปฏิฐานนิยมยังคงมีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายสาธารณะด้านความยากจนอยู่ในปัจจุบันทั้งในระดับสากลและในประเทศไทย

ประการที่สอง วิธีวิทยาการศึกษาในบริบทคนจนเมือง

การศึกษาความยากจนในยุคหลังแม้จะผสมผสานความรู้และวิธีวิทยานานาหลาย เพื่อให้สามารถเข้าถึงข้อเท็จจริงได้มากขึ้น ทว่าเครื่องมือที่นำมาใช้ส่วนใหญ่สะท้อนให้เห็นการนิยามความยากจนที่มองจากฐานของความเป็นชนบท ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาด้วยการประเมินสถานะชนบทแบบเร่งด่วน (RRA) การประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม (PRA) ไปจนถึงกรอบคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน (SLF) ล้วนเป็นการอธิบายความยากจนจากข้อจำกัดหรือเงื่อนไข

เชิงบริบทของความเป็นชนบท ในขณะที่เงื่อนไขและบริบทของความยากจนในเมืองถูกละเลยหรือมองข้ามไป จากประสบการณ์การศึกษาของผู้เขียนเองก็พบว่า วิธีวิทยาการศึกษาความยากจนที่กล่าวมามีข้อจำกัดมากเมื่อนำไปใช้ศึกษาคนจนในเมือง ตัวอย่างเช่น ภายใต้กรอบคิดการดำรงชีพอ่างยั่งยืนมีสมมติฐานว่า คนจนเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนตามมโนทัศน์แบบสังคมชนบทที่โอบล้อมด้วยทุนด้านต่าง ๆ ทว่าในความเป็นจริงคนจนเมืองคือกลุ่มคนที่แทบไม่มีทุนอะไรเลย นอกจากนั้นคนจนส่วนมากไม่ได้มีชีวิตที่เชื่อมโยงกับชุมชนที่อยู่อาศัย ตัวอย่างเช่น คนไร้บ้าน คนจนเมืองที่อยู่อาศัยในที่ดินสาธารณะหรือในบ้านและที่ดินของคนอื่น รวมทั้งวิถีชีวิตแบบปัจเจกในสังคมเมือง ทำให้แม้คนจนส่วนหนึ่งจะใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนเมือง แต่ก็แทบไม่มีตัวตนอยู่ในสารบบของชุมชนเมืองตามกฎหมาย กรอบคิดดังกล่าวจึงไม่สามารถนำมาอธิบายสภาพปัญหาที่แตกต่าง ซับซ้อนและละเอียดอ่อนของคนจนในเมืองได้มากพอ

ข้อสังเกตข้างต้นยังชี้ให้เห็นว่าความยากจนถูกนำไปเชื่อมโยงกับสภาวะชนบท กระทั่งชนบทกลายเป็นภาพตัวแทนของความยากจนไปโดยปริยาย ในทางกลับกันความยากจนในเมืองกลับไม่ถูกมองเห็นหรือมองเห็นอย่างไม่ชัดเจน ทำให้การศึกษาความยากจนในเมืองขาดเครื่องมือที่เหมาะสมหรือสอดคล้องกับสภาพปัญหา ซึ่งดูจะย้อนแย้ง (Paradox) อย่างมากกับจุดเริ่มต้นของการศึกษาความยากจนที่เกิดในเมือง ไม่ว่าจะเป็นงานศึกษารุ่นบุกเบิกของ Booth (1889 as cited in Gordon, 2019; Chambers, 2007), Rowntree (1901, as cited in Gordon, 2019; Nishimwe-Niyimbanira, 2016; Haughton & Khandker, 2009) รวมทั้งงานศึกษาของนักสังคมวิทยาอย่าง Lewis (1965, as cited in Davis & Sanchez-Martinez, 2014) อาจเพราะในช่วงตั้งแต่ทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา องค์การนานาชาติที่เข้ามามีบทบาทซึ่งนำกรอบคิดการศึกษาความยากจนได้นำแนวคิดของ Townsend (1962, as cited in Nishimwe-Niyimbanira, 2016, 1979) มาสร้างดัชนีชี้วัดความยากจนหลายมิติ (MPI) โดยอิงกับสภาวะชนบท ทำให้กรอบชีวิตดังกล่าวแพร่หลายอย่างกว้างขวางจนถึงปัจจุบัน ซึ่ง จปฐ. และ กชช. 2ค ของไทยที่มีการจัดทำมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 และ 2530 ตามลำดับ ก็ได้รับอิทธิพลมาจากแนวคิดของ Townsend ด้วยเช่นกัน

ประการที่สาม การเมืองของการลดความเหลื่อมล้ำและความยากจน (the politics of poverty/inequality reduction)

ปัจจัยและเงื่อนไขทางการเมืองโดยเฉพาะนโยบายการป้องกันและแก้ไขปัญหาโควิด 19 ส่งผลให้เกิดความยากจนและความเหลื่อมล้ำมากขึ้นของประชาชน ดังที่งานวิจัยส่วนใหญ่พบว่า นโยบายการป้องกันการแพร่ระบาดของโควิด 19 ส่งผลต่อความเหลื่อมล้ำไม่เท่าเทียมกันของประชาชน โดยกลุ่มคนที่ยากจนที่สุดและกลุ่มเปราะบางหรือคนชายขอบที่ไม่มีตัวแทนในการต่อรองเรียกร้องกับรัฐบาลมักได้รับการสนับสนุนดูแลจากรัฐบาลน้อยที่สุด เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้คนกลุ่มนี้ป่วยหนักหรือเสียชีวิตจากโควิด 19 มากกว่าที่ควรจะเป็น ปัญหาความเหลื่อมล้ำและความเสียหายที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางกระตุ้นให้สังคมรวมตัวกันและเห็นความจำเป็น

ในการปฏิรูปนโยบายที่อาจเกิดขึ้น อาทิ งานศึกษาของ B'eland et al. (2022), Dang et al. (2020) Francis et al. (2020), Kurlantzick (2021), Lustig et al. (2021) เป็นต้น กล่าวได้ว่าการระบาดของโควิด 19 ได้เปลี่ยนมุมมองต่อความยากจนเป็นอย่างมาก ทำให้หลายภาคส่วนตระหนักและยอมรับมากขึ้นว่าความยากจนมีหลายมิติมากกว่ารายได้หรือเศรษฐกิจ รวมทั้งมีบริบทอันแตกต่างซับซ้อน เช่น ความเป็นเมือง/ชนบท ความเป็นเพศ ผิวดำ/ชาติพันธุ์ ฯลฯ และสัมพันธ์เชื่อมโยงกับประเด็นอื่น ๆ อาทิ การเมือง ความเป็นภูมิภาค รัฐชาติ ชาตินิยม ไปจนถึงการแทรกแซงขององค์กรการพัฒนาสากล และกระบวนการพัฒนาระดับโลก ภายใต้เศรษฐกิจเสรีนิยมและโลกาภิวัตน์ ความยากจนจึงกลายเป็นภาวะที่เหลื่อมซ้อนและเชื่อมโยงกับภาวะอื่น ๆ เช่น ความเปราะบาง (Vulnerability) ภาวะเสี่ยง (Precarity) ความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้าง ไปจนถึงมิติทางการเมืองและอำนาจ

ประการที่สี่ การพัฒนาแนวคิดและเครื่องมือศึกษาเพื่อรื้อถอนการผลิตสร้างและผลิตซ้ำความยากจน

พลวัตความยากจนโดยตัวมันเองคือเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เราต้องปรับเปลี่ยนหรือพัฒนาแนวคิดและวิธีวิทยาการศึกษาให้เท่าทันต่อสถานการณ์ ดังที่เกิดขึ้นของโควิด 19 ส่งผลต่อสถานการณ์ความยากจน เช่น การเกิดคนจนใหม่ สะท้อนให้เห็นภาวะความยากจนที่เปลี่ยนแปลงอย่างเป็นพลวัต ความยากจนในปัจจุบันยังเป็นภาวะเหลื่อมซ้อนและเชื่อมโยงกับภาวะอื่น ๆ เช่น ความเปราะบาง (Vulnerability) ภาวะเสี่ยง (Precarity) ที่ทำให้คนบางกลุ่มอยู่กึ่งกลางระหว่างความจนและไม่จน ไปจนถึงมิติอื่น ๆ ทั้งในเชิงการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม เช่น ความเป็นเมือง/ชนบท ความเป็นเพศ ผิวดำ/ชาติพันธุ์ การเมืองทั้งในและระหว่างประเทศ เป็นต้น โครงข่ายของปัญหาที่ซับซ้อนกว้างขวางมากขึ้น ทำให้การพัฒนาแนวคิดและเครื่องมือใหม่ ๆ ในการศึกษาและแก้ไขปัญหาความยากจนเป็นสิ่งจำเป็น นอกจากนั้น วิธีวิทยาการศึกษาแบบหลังสมัยใหม่อาจช่วยให้ไปพ้นจากกรอบคิดแบบปฏิฐานนิยมได้ดีขึ้นและน่าจะช่วยในการสืบสาวและเผยให้เห็นมิติทางการเมืองและอำนาจที่แผ่กระจายหรือแฝงเร้นอยู่ในโครงสร้างสังคม เพื่อนำไปสู่การรื้อถอนการผลิตสร้างและผลิตซ้ำความยากจนที่ดำเนินต่อเนื่องมาหลายทศวรรษ

7.2 ข้อสังเกตต่อการศึกษาความยากจนของไทย

แม้ความยากจนเป็นประเด็นสำคัญในสังคมไทยที่มีการศึกษาและการผลิตความรู้ทางวิชาการเป็นจำนวนมากมาครั้งศตวรรษ แต่จากการสำรวจพบว่าองค์ความรู้ที่ใช้ศึกษายังอยู่เฉพาะการวิจัยแบบผสมผสานและการวิจัยเชิงคุณภาพขาดการรวบรวมอย่างเป็นระบบ ความรู้บางส่วนขาดการเติมเต็มและปรับปรุงให้ทันสมัยเท่าทันกับความรู้ในระดับสากล อาจเพราะการศึกษาของไทยยังถูกครอบงำด้วยกรอบคิดปฏิฐานนิยมที่ไม่เปลี่ยนแปลงเท่าไรนัก สะท้อนจากโครงการจัดทำฐานข้อมูลคนจน TPMAP ของรัฐบาลปัจจุบันที่ยังคงใช้ฐานข้อมูลรายได้และ

ข้อมูลเชิงประจักษ์จาก จปฐ. ร่วมกับข้อมูลบัตรสวัสดิการแห่งรัฐมาเป็นเกณฑ์ชี้วัดความยากจน และจัดประเภทคนจนออกเป็นกลุ่มต่างๆ²²

ในเชิงกรอบคิดพบว่า การศึกษาของไทยยังมีการนำแนวคิดทฤษฎีมาใช้ค่อนข้างจำกัด ขาดความหลากหลาย และยังตามหลังการศึกษาในโลกตะวันตกอยู่มาก โดยเฉพาะศาสตร์กระแสหลัก (Main-stream Economy) เป็นกรอบคิดที่มีการนำมาใช้มากที่สุด อีกส่วนเป็นการศึกษาแนวเศรษฐศาสตร์การเมือง (Political Economy) โดยวิเคราะห์ปัญหาความยากจนเชิงโครงสร้างที่เชื่อมโยงกับความเหลื่อมล้ำซึ่งในบริบทปัจจุบันแทบจะแยกกันไม่ได้กับความยากจน ส่วนแนวเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ (Neo-liberalism Economy) ส่วนมากเป็นการศึกษาเกษตรกรรมและแรงงานนอกระบบที่ถูกกดทับจากโครงสร้างเศรษฐกิจ ความเสี่ยงและเปราะบาง (Precariat) อย่างไรก็ตาม บางประเด็น เช่น The Poverty Premium ซึ่งมีการศึกษามากในสังคมตะวันตก ยังไม่พบว่ามีการศึกษาในสังคมไทย ขณะที่ประเด็นไมโครไฟแนนซ์ (Microfinance) ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาที่ไม่ได้เจาะจงหรือมุ่งเน้นกลุ่มคนจน เช่น กองทุนหมู่บ้านและกลุ่มออมทรัพย์ สะท้อนว่าคนจนมักไม่ค่อยถูกมองเป็นผู้มีศักยภาพทางการผลิต (Nonproductivity/ Unproductive Labor) แตกต่างจากหลายประเทศที่พัฒนาแล้วหรือประเทศกำลังพัฒนาที่เศรษฐกิจเติบโตอย่างรวดเร็ว (เช่น บังคลาเทศ) พยายามดึงคนจนกลับเข้าสู่สายพานการผลิตโดยใช้นโยบายที่เรียกว่า “การเติบโตที่เอื้อประโยชน์ต่อคนยากจน” (Pro-Poor Growth) เพราะเชื่อว่าเป็นหนทางสำคัญที่จะช่วยให้คนจนหลุดพ้นจากความยากจน (ปรีดี บุญซื่อ, 2562) นอกจากนี้การนำกรอบคิดหลังสมัยใหม่มาใช้ศึกษาความยากจนของไทยมีอยู่น้อยมากเช่นกัน ส่วนใหญ่ยังแฝงหรือแทรกอยู่ในงานทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาซึ่งไม่ได้มุ่งนำเสนอประเด็นความยากจนโดยตรง เช่น การศึกษากลุ่มคนยากไร้และคนชายขอบทางสังคมในมิติเชิงโครงสร้าง ระบบทางสังคม พฤติกรรม และวัฒนธรรมเฉพาะ ทำให้งานเหล่านี้ไม่ค่อยถูกพิจารณาว่าเป็นการศึกษาความยากจนและไม่ค่อยถูกนำมาใช้ประโยชน์หรือเป็นข้อมูลสนับสนุนในการแก้ปัญหาความยากจนของรัฐเท่าไรนัก

ในด้านวิธีวิทยาผู้เขียนมีข้อสังเกตว่า การศึกษาความยากจนของไทยยังนำเครื่องมือและวิธีการศึกษามาใช้ไม่หลากหลายเท่าที่ควร ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเชิงปริมาณและบางกรณีเป็นการนำข้อมูลเชิงคุณภาพมาสนับสนุนข้อมูลเชิงปริมาณ เช่นเดียวกับการวิจัยแบบผสมผสาน (Mix Method Research) ยังมีการนำมาใช้ค่อนข้างน้อยและโดยมากมีเป้าหมายเพื่อนำข้อมูล

²² TPMPAP หรือระบบบริหารจัดการข้อมูลการพัฒนาคนแบบชี้เป้า (Thai People Map and Analytics Platform) เกิดขึ้นตามนโยบายยุทธศาสตร์ชาติของรัฐบาลในปี 2560 ที่ต้องการจัดทำฐานข้อมูล Big Data คราวเรือนยากจนแบบแม่นยำเพื่อนำมาช่วยในการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชน นับตั้งแต่ปี 2563 ถึงปัจจุบัน TPMPAP ถูกนำไปใช้จัดทำโครงการเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนใน 20 จังหวัดนาร่องทั่วประเทศ (TPMAP, 2563 โปรดดูเพิ่มใน <https://www.tpmmap.in.th/>)

เชิงคุณภาพมาสนับสนุนหรือสร้างความชอบธรรมให้กับข้อมูลเชิงปริมาณเพื่อตอบสนองนโยบายรัฐเสียมากกว่า ขณะที่การศึกษาแนวพหุนิยมแบบมีส่วนร่วมมักแฝงอยู่ในโครงการวิจัยด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ เช่น การพัฒนาเศรษฐกิจฐานราก แต่ไม่มีข้อมูลชัดเจนว่าคนจนได้เข้ามามีส่วนร่วมหรือได้รับประโยชน์มากน้อยเพียงใด นอกจากนั้นมีงานศึกษาบางส่วนที่ใช้ทีมสหสาขา (Multidisciplinary Teams) ร่วมกับการพัฒนาตัวชี้วัดแบบผสม (Composite Indicators) อาทิ โครงการวิจัยพัฒนา การเศรษฐกิจไทย (Townsend Thai Project) ที่ศึกษาความยากจนและความแตกต่างเหลื่อมล้ำระหว่างเมืองกับชนบท (ดูรายละเอียดเพิ่มใน กฤษฎ์เลิศ สัมพันธรักษ์ และวีระชาติ กิเลนทอง, 2558) รวมทั้งการประเมินความยากจนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Poverty Assessments: PPA) ตัวอย่างเช่น โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่และแก้ไขปัญหาความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำที่ผู้เขียนร่วมเป็นนักวิจัยก็ได้นำวิธีการศึกษาแบบ PPA มาปรับใช้อย่างไรก็ตาม การนำผลวิจัยไปใช้ในเชิงนโยบายอย่างแท้จริงยังไม่เห็นความชัดเจนเท่าที่ควร ส่วนการศึกษารูปแบบอื่น ๆ เช่น การวิจัยเชิงสถิติแบบมีส่วนร่วม (Participatory Statistics) และการศึกษาผ่านประสบการณ์ตรง (Face-to-Face Experiential Learning) พบว่ายังมีการนำมาใช้น้อยมาก

จากการศึกษาผู้เขียนจึงมีข้อเสนอแนะว่า ควรมีการสร้างองค์ความรู้ใหม่ ๆ โดยนำแนวคิดทฤษฎีที่หลากหลายและทันสมัยมาใช้ เช่น การศึกษาคนจนใหม่ (New Poor) คนจนข้ามรุ่น (Intergenerational Poor) ต้นทุนของความยากจน (The Poverty Premium) การเงินคนจน (Poor Economy) ไมโครไฟแนนซ์ (Microfinance) ที่เหมาะสมกับคนจน เป็นต้น เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจและแสวงหาแนวทางการแก้ไขปัญหาใหม่ ๆ รวมทั้งการศึกษาควรให้ความสำคัญกับปัญหาเชิงโครงสร้างที่ส่งผลกระทบต่อนโยบายแก้ปัญหาความยากจน เช่น การเมือง ความเป็นเมือง/ชนบท ความเหลื่อมล้ำ และรัฐสวัสดิการ ตลอดจนการนำวิธีวิทยาที่หลากหลายมาใช้โดยเฉพาะการวิจัยเชิงคุณภาพ การวิจัยแบบผสมผสาน และการศึกษาแบบหลังสมัยใหม่ เพื่อนำมาสู่ความเข้าใจปัญหาความยากจนในมิติเชิงลึกและแง่มุมใหม่ ๆ จากมุมมองของคนยากจน ไปจนถึงการรื้อถอนกับดักและหลุมพรางความยากจน ในส่วนของภาครัฐควรมีการทบทวนปรับปรุงเกณฑ์ชี้วัดความยากจน เช่น เกณฑ์ จปฐ./กชช.2ค ให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและบริบทความยากจนที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น ความยากจนในยุคหลังโควิด 19 คนจนเมือง ประชากรกลุ่มเสี่ยงและกลุ่มเปราะบางที่มีแนวโน้มหรือเสี่ยงต่อการเคลื่อนมาสู่ “ความยากจน” มากขึ้น นอกจากนั้นรัฐบาลควรทบทวนการนำข้อมูล TPMAP มาบ่งชี้คนจน เนื่องจากคนจนที่แท้จริงส่วนหนึ่งอาจไม่ได้อยู่ในฐานข้อมูลนี้ เพราะตกสำรวจ ถูกกีดกัน หรือมีข้อจำกัดที่ทำให้เข้าไม่ถึงการลงทะเบียนคนจน รวมถึงเกณฑ์ที่นำมาชี้วัดความยากจนอาจไม่สอดคล้องกับสถานะที่เป็นจริงของคนจน นอกจากนี้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรปรับกระบวนการทัศนจากที่เคยมองว่าคนจนเป็นผู้ไม่รู้และขาดศักยภาพ มาสู่การเชื่อในศักยภาพของคนจนและส่งเสริมให้คนจนเข้ามามี

ส่วนร่วมในการแก้ปัญหาอย่างแท้จริงตลอดทั้งกระบวนการ นับตั้งแต่การรับฟังเสียง การสะท้อนปัญหา และการออกแบบการแก้ไขปัญหาความยากจนที่สอดคล้องกับบริบทและความต้องการของพวกเขา แทนการใช้นโยบายแบบผ้าโหลเช่นที่เป็นอยู่ส่วนใหญ่

8. กิตติกรรมประกาศ

ผู้เขียนขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.กนกวรรณ มะโนรมย์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ที่ชักชวนให้ผู้เขียนเข้าร่วมเป็นนักวิจัยในโครงการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่และแก้ไขปัญหาความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำจังหวัดอำนาจเจริญ ซึ่งจุดประกายให้ผู้เขียนเกิดความสนใจศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมและนำมาสู่การเขียนบทความนี้

เอกสารอ้างอิง/References

- กฤษฎ์เลิศ สัมพันธรักษ์, และ วีระชาติ กิเลนทอง. (2558). ฐานข้อมูลระดับครัวเรือนแบบตัวอย่างซ้ำ เพื่อการพัฒนาองค์ความรู้ด้านเศรษฐกิจและสังคม: Townsend Thai Data. *A Bridged Making Research Accessible*, 14(2015).
- คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2560). ดัชนีความก้าวหน้าของคน ปี 2560. คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- ชื่นฤทัย กาญจนจิตรา, สุรีย์พร พันพื้ง, และ รัชพันธุ์ เขยจิตร. (2548). ปัจจัยเชิงโครงสร้างที่มีผลต่อความยากจน. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม.
- ณัฐชวัล โกคาพานิชวงษ์. (2565). วิธีวิทยาอันหลากหลายเพื่อเข้าถึงคนจน. ใน กนกวรรณ มะโนรมย์ และคณะ (บรรณาธิการ), ความจน ความหมายและปฏิบัติการ: กรณีศึกษา จังหวัดอำนาจเจริญ (น. 70-96). โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ และคณะ. (2546). บทสังเคราะห์ภาพรวมการพัฒนากระบวนการสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (2554). มโนทัศน์การดำรงชีพ (พิมพ์ครั้งที่ 1). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, คณะสังคมศาสตร์, กองทุนพัฒนานิวิชาการ.
- ปรีดี บุญซื่อ. (2562). บังคลาเทศ เสือเศรษฐกิจแห่งเบงกอล ความมั่งคั่งจรรยท่ามกลางภาวะย้อนแย้ง. *ThaiPublica*. <https://thaipublica.org/2019/10/pridi163/>
- มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. (2565). รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่และแก้ไขปัญหาความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำจังหวัดอำนาจเจริญ ระยะที่ 2.
- วัลลิกา ฉลากบาง. (2560). การวิจัยแบบผสมผสาน. *วารสารมหาวิทยาลัยนครพนม*, 7(2), 124-132.
- วิบูลย์ รัตนภรณ์วงศ์, วราภรณ์ รุ่งเรืองกลกิจ, จำเนียร ราชแพทยาคม, และ สุภมาส อังสุโชติ. (2563). การพัฒนารูปแบบการแก้ปัญหาความยากจนของชุมชนในประเทศไทย. *วารสารสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาเชิงพุทธ*, 5(4), 261-280.
- สมชัย จิตสุชน, และ จิราภรณ์ แผลงประพันธ์. (2556). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษาประเด็นเชิงนโยบายด้านความยากจนและการกระจายรายได้. สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.
- สมทรง บรรจงจิตินันต์, สุทธิดา แจ่มใส ไวท์, และ ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2554). การบูรณาการแก้ไขปัญหาความยากจนด้วยองค์กรชุมชน. *วารสารบัณฑิตศึกษา*, 5(3), 105-116.
- สามชาย ศรีสันต์. (2552). ความจนในยุคทุนนิยมโลกาภิวัตน์ [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท]. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- สุจินต์ สิมารักษ์. (2554). การฝึกอบรมการประเมินชนบทแบบมีส่วนร่วม (PRA) เฉพาะการ Training on Participatory Rural Appraisal. *วารสารวิจัย มข.*, 1(3), 243-257.
- สุมิตรา ศรีวิบูลย์, และ พรรณี วิภูณานนท์. (2556). การพึ่งตนเองเพื่อต่อสู้ความยากจน. *วารสารวิจัยสังคม*, 36(1), 49-74.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2560). *แผนที่ความยากจนของไทย พ.ศ. 2560 ทัวราชอาณาจักร*. <http://www.nso.go.th/sites/2014/Pages/e-Book/แผนที่ความยากจนของประเทศไทย.aspx>
- อนันต์ ภาวสุทธิไพโร. (2560). *การเปลี่ยนแปลงของความยากจนในชนบทไทย กรณีศึกษา Townsend Thai Data Poverty Dynamics in Townsend Thai Data*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- อัมมาร์ สยามวาลา, วรวรรณ ชาญด้วยวิทย์, นิรมล สุธรรมกิจ, กุลภรณ์ อันนันทน์, สุวิมล พักทอง, บวรพรรณ อึ้งกุล, และ พันญุทธิ์ ตานติยานนท์. (2549). *รายงานฉบับสมบูรณ์ การประเมินความเสี่ยงและความเปราะบางทางสังคม*. สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.
- อานันท์ชนก สกนธวัฒน์. (2555). *พลวัตของความยากจน: กรณีศึกษาครัวเรือนชาวนาในพื้นที่เขตชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลางของไทย*. สถาบันคลังสมองของชาติ (สคช.).
- ACOSS & UNSW Sydney. (2022). *Covid, Inequality and Poverty In 2020 & 2021: How Poverty & Inequality Were Reduced In The Covid Recession And Increased During The Recovery*. Australia.
- Aguilar, G. R., & Sumner, A. (2019). *Who Are the World's Poor? A New Profile of Global Multidimensional Poverty*. Center for Global Development.
- Alclock, P. (1987). *Poverty and State support*. Longman.
- Alkire, S. (2021). *Global Multidimensional Poverty and COVID-19: A Decade of Progress at Risk?*. OPHI Research In Progress Series 61a. <https://www.ophi.org.uk/wp-content/uploads/OPHIRP61a.pdf>
- Ansoms, A., & McKay, A. (2010). A Quantitative Analysis of Poverty and Livelihood Profiles: The Case of Rural Rwanda. *Elsevier*, 35(6), 584-598.
- Ashley, C., & Carney, D. (1999). *Sustainable Livelihoods: Lessons from Early Experience*. Department for International Development.
- Banerjee, A., Bénabou, R., & Mookherjee, D. (Eds). (2006). *Understanding Poverty*. Oxford University Press.
- Banerjee, A. V., & Duflo, E. (2011). *Poor Economics*. PublicAffairs.

- Barnes, M., Brown, A., Morrell, G., Rahim, N., Ross, A., Sadro, F., & Tipping, S. (2012). *Multi-Dimensional Poverty A Research Methodology to Create Poverty Typologies*. NatCen.
- Barrett, C. B. (2004). *Mixing Qualitative and Quantitative Methods of Analyzing Poverty Dynamics*. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.601263>
- B'éland, D., Dinan, S., Rocco, P., & Waddan, A. (2022). COVID-19, Poverty Reduction, and Partisanship in Canada and the United States. *Policy and Society*, 41(2), 291-305.
- Bennett, F., & Roberts, M. (2004). *From Input to Influence : Participatory Approaches to Research and Inquiry into Poverty*. The Joseph Rowntree Foundation.
- Bourquin, P., Joyce, R., & Keiller, A. N. (2020). *Living Standards, Poverty and Inequality in The UK: 2020*. The Institute for Fiscal Studies.
- Bevan Foundation. (2009). *Paying the Price of Being Poor*. Bevan Foundation.
- Brady, D. (2019). Theories of the Causes of Poverty. *Annual Review of Sociology*, 45, 155-175.
- Brook, S., & Holland, J. (2009). *A Mixed-method Approach to Measuring Empowerment in the Context of Social Policy Monitoring in Jamaica*. The World Bank. <http://econ.worldbank.org/research>
- Carpenter D., & McGillivray M. (2012). *A Methodology for Assessing The Poverty-Reducing Impacts of Australia's International Agricultural Research*. Australian Centre for International Agricultural Research (ACIAR).
- Chambers, R. (2007). *Poverty Research: Methodologies, Mindsets and Multidimensionality*. Working Paper 293. Institute of Development Studies (IDA). University of Sussex.
- Chossudovsky, M. (2003). *The Globalization of Poverty and the New World Order* (2nd ed.). Global Research, Center for Research on Globalization (CRG).
- Collins, D., Morduch, J., Rutherford, S., & Ruthven, O. (2009). *Portfolios of The Poor*. Princeton University Press.
- Corfe, S., & Keohane, N. (2018). *Measuring The Poverty Premium*. The Social Market Foundation.

- Cruz Reyes, M. A., De Luna Bonilla, M. X., & Chávez Ayecac, V. (2022). *Economic and Social Vulnerability Because of Covid-19: Poverty and Food Security*. Universidad de Guadalajara. <https://www.redalyc.org/journal/5718/571869209007/571869209007.pdf>
- Dang, H. A. H., Malesky, E., & Nguyen, C. V. (2020). *Inequality and Support for Government Responses to COVID-19*. IZA – Institute of Labor Economics.
- Davidson, S., Hockaday, C., Ozigul, I., & Setterfield, L. (2016). *Poverty Premium in Scotland*. Ipsos MORI.
- Davies, S., Finney, A., & Hartfree, Y. (2016). *Paying to Be Poor: Uncovering The Scale and Nature of The Poverty Premium*. University of Bristol.
- Davies, S., & Trend, L. (2020). *The Poverty Premium: A Customer Perspective*. University of Bristol.
- Davis, E. P., & Sanchez-Martinez, M. (2014). *A Review of The Economic Theories of Poverty*. Discussion Paper No. 435. National Institute Economic and Social Research.
- Davis, P., & Baulch, B. (2009). *Parallel Realities: Exploring Poverty Dynamics Using Mixed Methods in Rural Bangladesh*. University of Bath, Chronic Poverty Research Centre.
- Davis, P., & Baulch, B. (2012). *Casting the Net Wide and Deep: Lessons Learned in a Mixed-Methods Study of Poverty Dynamics in Rural Bangladesh*. Trent University.
- Deaton, A. (2018). *The Analysis of Household Surveys: A Microeconometric Approach to Development Policy*. World Bank Group.
- Desmond, M., & Western, B. (2018). Poverty in America: New Directions and Debates. *Annual Review of Sociology*, 44, 305-318.
- de Moraes Silva, D. R. & Mont'Alverne, C. (2020). Identifying Impacts of Covid-19 Pandemic on Vulnerable Populations: A Mixed-Methods Approach. *Survey Research Methods*, 14(2), 141-145. <http://doi.org/10.18148/srm/2020.v14i2.7742>
- Doyle, L., Brady, A. M., & Byrne, G. (2009). An Overview of Mixed Methods Research. *Journal of Research in Nursing*, 14(2), 175-185.
- Durongkaveroj, W., & Osathanunkul, R. (2014). *MPRA*. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/62608/>

- Eva, L. O. (2020). *Poverty Brief: Understanding Poverty*. Swiss Agency for Development and Cooperation (SDC). <https://www.shareweb.ch/site/Poverty-Wellbeing>
- Fahmy, E., Sutton, E., & Pemberton, S. (2015). Mixed Methods in Poverty Measurement. In K. Roelen, & L. Camfield (Eds.), *Mixed Methods Research in Poverty and Vulnerability* (pp. 9-32). Palgrave Macmillan.
- Fierros, I., & Ávila-Foucat, V.S. (2017). Sustainable Livelihoods And Vulnerability In Rural Mexican Households. *Problemas del Desarrollo*, 48, 191.
<http://www.scielo.org.mx/pdf/prode/v48n191/0301-7036-prode-48-191-107-en.pdf>
- Francis, D., Valodia, I., & Webster, E. (2020). Politics, Policy, and Inequality in South Africa Under COVID-19. *Journal of Political Economy*, 9(3), 342-355.
- Ghalib, A. K. (2017). *Can Microfinance Alleviate Poverty?: A Mixed-Methods Study In Rural Pakistan*. SAGE.
- Gordon, D. (2019). *A Brief History of The Idea of Poverty* [PowerPoint slides]. <https://www.poverty.ac.uk>
- Gounderrajendra & Kamat, M. (2015). History Of Defining Poverty And Poverty Line: A Debate For The Economic Development In India. *Scholars World*, 3(4), 120-133.
- Green, D. (2012). *From Poverty to Power: How Active Citizens and Effective States Can Change the World*. Second Publication. Practical Action Publishing and Oxford: Oxfam International.
- Haughton, J., & Khandker, S. (2009). *Handbook on Poverty and Inequality*. The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank.
<https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/11985>
- Howes, S., Monk-Winstanley, R., Sefton, T., & Woudhuysen, A. (2020). *Poverty In The Pandemic: The Impact of Coronavirus on Low-Income Families and Children*.
https://cpag.org.uk/sites/default/files/files/policypost/Poverty-in-the-pandemic_update.pdf
- Kurlantzick, J. (2021). *COVID-19 and Its Effect on Inequality and Democracy: A Study of Five Large Democracies*. The Council on Foreign Relations (CFR).
- Kusá, Z. (1999). Poor People - Poor Life Stories? (Ordinary and Extraordinary in Life History Narratives). *Sociología*, 31 (3), 263-290.

- Lange, B. C. L., Dáu, A. L. B., Goldblum, J., Alfano, J., & Smith, M. V. (2017). A Mixed Methods Investigation of the Experience of Poverty Among a Population of Low-Income Parenting Women. *Community Mental Health Journal*, (53), 832-841. <https://doi.org/10.1007/s10597-017-0093-z>
- Lustig, N., Pabon, V. M., Neidhöfer, G., & Tommasi, M. (2021). *Short And Long-Run Distributional Impacts Of Covid-19 In Latin America*. CEQ Institute.
- Martine, G., McGranahan, G., Montgomery, M., & Fernández-Castilla, R. (Eds.). (2008). *The New Global Frontier: Urbanization, Poverty and Environment in the 21st Century*. Earthscan.
- Murray, C. (2001). *Livelihoods Research: Some Conceptual and Methodological Issues*. University of Manchester, Chronic Poverty Research Centre. https://www.files.ethz.ch/isn/128061/WP05_Murray.pdf
- Narayan, D., Chambers, R., Shah, M. K., & Petesch, P. (2000). *Voice of The Poor: Crying Out for Change*. Oxford University Press.
- Nishimwe-Niyimbanira, R. (2016). *A Multidimensional Analysis Of Poverty In A Former South African Homeland* [Doctoral Dissertation]. North-West University (Vaal Triangle Campus), South Africa.
- Odhiambo, W., Omiti, J. M., Muthaka, D. I. (2005). *Quantitative And Qualitative Methods For Poverty Analysis*. Kenya Institute for Public Policy Research and Analysis.
- OPHI & UNDP. (2020). *Charting Pathways Out of Multidimensional Poverty: Achieving The SDGs*. https://ophi.org.uk/wp-content/uploads/GMPI_Report_2020_Charting_Pathways.pdf
- Parasuraman, S., Raj, G. K., & Fernandez, B. (2003). *Listening People Living in Poverty*. Books for Change.
- Perry, J. (2010). *Paying over The Odds? Real-Life Experiences of The Poverty Premium*. Church Action on Poverty.
- Profeta, P., Caló, X., & Occhiuzzi, R. (2021). *COVID-19 And Its Economic Impact on Women And Women's Poverty*. The European Parliament's Committee on Women's rights and Gender Equality. <http://www.europarl.europa.eu/supporting-analyses>

- Rahman, H. Z., Rahman, A., Islam, M. S., Faruk, A., Matin, I., Wazed, M. A., & Zillur, U. (2022). *Recovery with Distress: Unpacking COVID-19 Impact on Livelihoods and Poverty in Bangladesh*. United Nations University World Institute for Development Economics Research (UNU-WIDER). <https://ideas.repec.org/p/unu/wpaper/wp-2022-13.html>
- Ravallion, M. (2016). *The Economics of Poverty: History, Measurement, and Policy*. Oxford University Press.
- Ravallion, M. (2020). On Measuring Global Poverty. *Annual Review of Economics*, 12, 167-188.
- Robles-Zavala, E., & Fiechter-Russo, T. (2008). Qualitative Study Of Perceptions On Poverty And Present Status Of Assets In A Mayan Community. *The Yucatan Peninsula*, 24(3), 191-204.
- Roelen, K., & Camfield, L. (2012). *A Mixed-method Taxonomy of Child Poverty: A Case Study from Rural Ethiopia*. University of Oxford.
- Rutherford, S., & Arora, S. (2009). *The Poor and Their Money: Microfinance from a Twenty-first Century Consumer's Perspective*. Practical Action Publishing.
- Shildrick, T., & Rucell, J. (2015). *Sociological Perspectives on Poverty*. Joseph Rowntree Foundation (JRF).
- Social Metrics Commission (SMC). (2020). *Measuring Poverty 2020 A Report of The Social Metrics Commission*. Social Metrics Commission.
- Sodha, S., & Bradley, W. (2010). *3d Poverty*. Demos.
- Soltani, A., Angelsen, A., Eid, T., Naieni, M. S. N., & Shamekhi, T. (2012). Poverty, Sustainability, and Household Livelihood Strategies in Zagros, Iran. *Ecological Economics*, 79, 60-70.
- Sumner, A. (2007). Meaning Versus Measurement: Why do 'Economic' Indicators of Poverty Still Predominate?. *Development in Practice*, 17(1), 4-13.
- Swaminathan, M. (2010). The New Poverty Line: A Methodology Deeply Flawed. *Indian Journal of Human Development*, 4(1), 121-125.
- Tavares, F. F., & Betti, G. (2020). *Vulnerability, Poverty and COVID-19: Risk Factors and Deprivations in Brazil World Development*.
<https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.105307>
- Toynbee Hall. (2014). *The Poverty Premium in Tower Hamlets*. Toynbee Hall.

- Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom: A Survey of Household Resources and Standards of Living*. Penguin Books.
- Townsend, P. (1954). Measuring Poverty. *The British Journal of Sociology*, 5(2), 130-137.
- TPMAP (Thai People Map and Analytics Platform: TPMAP). (2563). *ฐานข้อมูลระบบบริหารจัดการข้อมูลการพัฒนาคนแบบชี้เป้า*. <https://www.tpmmap.in.th/>
- Unicef and Save The Children. (2021). *Impact Of COVID-19 on Children Living In Poverty: A Technical Note*. <https://data.unicef.org/resources/impact-of-covid-19-on-children-living-in-poverty/>
- Unicef Philippines. (2021). *Effects of Covid-19 on Child Poverty and Efficacy of Social Protection Responses in The Philippines*. Unicef Philippines.
- Valensisi, G. (2020). COVID-19 and Global Poverty: Are LDCs Being Left Behind?. *The European Journal of Development Research*, 32, 1535-1557.
- Whitham, G. (2018). *The Poverty Premium in Greater Manchester*. Greater Manchester Poverty Action (GMPA).
- Wood, C., Salter, J., Morrell, G., Barnes, M., Paget, A., & O'Leary, D. (2012). *Poverty In Perspective*. Demos.
- World Bank. (2020). *Profiles of The New Poor Due to The COVID-19 Pandemic*. <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/767501596721696943-0090022020/original/ProfilesofthenewpoorduetothetheCOVID19pandemic.pdf>
- World Health Organization. (2020). *Incorporating Intersectional Gender Analysis Into Research On Infectious Diseases Of Poverty: A Toolkit For Health Researchers*. World Health Organization.
- World Relief. (2022). *Pandemic & Poverty: Covid-19 Impact On The World's Poor*. worldrelief.org
- Yapa, L. (1996). What Causes Poverty?: A Postmodern View. *Annals of the Association of American Geographers*, 86(41), 707-728.
- Yunus, M. (2003). *Banker To The Poor*. Aurum Press.